

Ahmed Zerrûk'un "el-Ucâle" Adlı Eseri: Tevbe Sûresi'nin 112. Âyetinin İşârî Yorumu ve Ricâlü'l-Gayb Meselesine Farklı Bir Bakış

Hamide Ulupınar*

Öz

Ahmed Zerrûk (ö. 899/1493), Fas'ta doğmuş, Cezayir, Tunus, Mısır, Mekke ve Libya gibi döneminin ilim merkezlerinden önemli ölçüde istifade etmiş büyük bir âlimdir. Fıkıh, kelim, tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerinde bilinen elli yedi eser yazmıştır. Tasavvuf alanında yazdığı "*el-Ucâle*" adlı eseri, Tevbe Sûresi'nin 112. âyetinin işârî bir yorumudur. Ahmed Zerrûk Tevbe Sûresi'nde geçen "tâibûn, âbidûn, hâmidûn, sâihûn, râkiûn, sâcidûn, el-âmirûne bi'l-ma'rûf, en-nâhûne ani'l-münker, el-hâfizûne li-hudûdillâh" zümrelerinin tasavvufî bir mertebeye işaret ettiğini belirtmiş ve bunlara aynı zamanda sırasıyla "nûkabâ, nücebâ, efrâd, abdâl, melâmetiyye, evtâd, imâmân, hulefâ, kutub" da denildiğini söylemiştir. Makalede Ahmed Zerrûk'un ricâl mertebeleri sırasıyla ele alınmış; sayıları, isimleri, zikirleri, amelleri, tasavvuf anlayışları, esmâ tecellileri ve makamları diğer sûfilerle mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Her bir zümre hakkında başta İbnü'l-Arabî olmak üzere sûfilerin benzer ve farklı fikirleri, tasarruf ve amel esaslı ricâlü'l-gayb yorumları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ahmed Zerrûk, el-Ucâle, İşârî Yorum, Ricâlü'l-Gayb.

---

* Doç. Dr. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı (hamide.ulupinar@ikc.edu.tr).

Ahmad Zarrouk's Work Titled "al-Ucâle": Ishari Interpretation of the Verse 112 of the Sûrat al-Tawba and a Different Perspective on the "Ricalu'l-Gayb" Issue

Abstract

Ahmad Zarrouk (d. 899/1493) was a great scholar who was born in Morocco and benefited from the scientific centres of his time such as Algeria, Tunisia, Egypt, Mecca and Libya. He wrote fifty-seven works known in fiqh, kalam, tafsir, hadith and sufism. His work titled "al-Ucâle" written in the field of sufism is an ishari interpretation of the verse 112 of the Sûrat al-Tawba. Ahmad Zarrouk stated that coteries of "tâibûn, âbidûn, hamidûn, saihûn, râkiûn, sâcidûn, al-âmirûne bi'l-ma'rûf, en-nâhûn ani'l-münker, al-hafizûn li-hudûdillah" point to a sufi stage and said that these coteries were also called respectively "nukaba, nücebâ, efrâd, abdâl, melâmetiyye, evtâd, imâmân, hulefâ, kutub". In the article, the rical stages of Ahmad Zarrouk were discussed in order; their numbers, names, adhkaar, deeds, mystical understandings, asma manifestations and mystical maqams were evaluated by comparison with other sufis. Similar and different ideas of the sufis, especially Ibn al-Arabi, and rical al-gayb comments based on tasarruf (God's permitting one to use his power) and deed about each coterie were presented.

Key Words: Sufism, Ahmad Zarrouk, el-Ucâle, Ishari Interpretation, Rijal al-Ghayb

أثر أحمد زروق بعنوان "العجالة": تفسير إشاري للآية ١١٢ من سورة التوبة ومنظور مختلف في قضية رجال الغيب

ملخص

أحمد زروق (ت 1493/899) عالم كبير ولد في المغرب واستفاد كثيرا من مراكز العلوم في عصره مثل الجزائر وتونس ومصر ومكة وليبيا. كتب سبعة وخمسين كتابا معروفا في علوم الفقه والكلام والتفسير والحديث والتصوف. وكتابه المسمى "العجالة" في علم التصوف هو تفسير للآية الثانية عشر بعد المائة من سورة التوبة. أبان أحمد زروق أن كلا من "التائبون، العابدون، الحامدون، السانحون، الراقعون، الساجدون، الأمرون بالمعروف، الناهون عن المنكر، الحافظون لحدود الله" المذكورين في سورة التوبة تشير إلى مرتبة صوفية وتدعى أيضا بالترتيب: "تقياء، نجباء، أفراد، أبدال، ملامتية، أوتاد، إمامان، خلفاء، قطب". يتناول هذا البحث مراتب الرجال عند أحمد زروق بالترتيب ويقوم بذكر ومقارنة أعدادهم وأسمانهم وأذكارهم وأفعالهم وروايتهم الصوفية وتجليات الأسماء عندهم ومقاماتهم مع الصوفيين الآخرين. كما يتناول البحث الآراء المتشابهة والمختلفة لكل مجموعة ولا سيما ابن العربي وتفسيراتهم في رجال الغيب القائمة على العمل والتصرف.

الكلمات المفتاحية: تصوف، أحمد زروق، العجالة، تفسير الإشاري، رجال الغيب

Giriş: Ricâlü'l-Gayb Kavramı

Her ilim dalının kendine özgü kavramları vardır. Hatta bir ilme vâkıf olmanın, o ilmin kavramlarını bilmekten geçtiği ifade edilmektedir. Diğer ilimlerde olduğu gibi tasavvuf ilminin de kendine has kavramları vardır ve üzerinde farklı görüşlerin yürütüldüğü bu kavramlardan biri, "ricâlü'l-gayb"dır. Bu kavram, "ricâl" ve "gayb" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. "Ricâl" Arapça bir kelime olup sözlükte "insan cinsinden kadının zıddı, erkek" anlamına gelen "racül" kelimesinin çoğuludur. Racül kelimesi Kur'an-ı Kerim'de pek çok âyette bulunmakta, hem erkek hem de kâmil insan anlamlarında kullanılmaktadır.¹ Tasavvuf ilminde ise belirtilen güzel vasıfları kendisinde taşıyan "er" kişi anlamında ele alınmış, yani mesele cinsiyet boyutunda değil, "erlik" niteliğini hâiz olma açısından değerlendirilmiştir. Bu itibarla ister kadın ister erkek bu niteliklere sahip olan her kişinin ricâl olabileceği ifade edilmiştir.²

Gayb kelimesi ise Arapçada "gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek" anlamında masdar ve "gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey" mânasında isim veya sıfat olarak kullanılmaktadır.³ Râğıb el-İsfehânî bu kelimenin duyularla görülmeyen ve insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şey için kullanıldığını söyler. Bu, gayb kelimesine insan noktasından bakıldığında böyledir. Zira göklerde ve yerde zerre ağırlığınca hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Nitekim Kur'an'da "Allah gayb olanı da müşâhede olanı da bilendir"⁴ buyrulmuştur.⁵ Bu anlamda gayb, Allah'ın bildiği ama kulun bilmediği demektir. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), kavramı "Hakk'ın kendisiyle ilgili değil, seninle ilgili olarak senden gizlediği her şey"⁶ olarak tarif etmektedir.

¹ Kelimenin Kur'an'daki kullanımları hakkında bkz. Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb İsfehânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra yay., 2012, s. 416-417.

² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay, 1997, c. I, s. 241.

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999, c. 10, s. 151. Gayb kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 404-409.

⁴ Enam, 6/73.

⁵ İsfehânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, s. 767.

⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Kitâbu Istulâhı's-Süfiyye (Resailü İbni'l-Arabî)*, c. II içinde), Haydarabad: Dairatü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1948, s. 15.

Ricâl ve gayb kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan “ricâlü'l-gayb” terimi, sözlükte “mestûrun” (örtülü), “mektûmûn” (gizli) ve “ahfîyâ” (gizli olanlar) şeklinde de adlandırılmaktadır. Farsça’da “merdân-ı gayb” veya “merdân-ı Hudâ”, Türkçe’de ise “gayb erenleri, üçler, yediler, kırklar” gibi isimler ile ifade edilmektedir. “Ricâlullah” tabiri de ricâlü'l-gaybla aynı anlamda kullanılmakla birlikte anlamı, daha geniş kapsamlıdır.⁷

Ricâlü'l-gayb kavramı, arzda ve semâda Hak’tan başka yerlerini kimsenin bilmediği, alçak sesle konuşan, utangaç, yeryüzünde vakarla yürüyen, kendilerine rastlayanlara selâm verip geçen ve huşû içinde yaşayan velîler zümresini ifade eder. Muhyiddin İbnü'l-Arabî’ye göre mümin ve dindar cin taifesiyle bilgilerini ve rızıklarını şehâdet âleminden değil gayb âleminden alan velîler, ricâlü'l-gayb olarak kabul edilmiştir.⁸ Sûfilerin genel kabulüne göre ise gizli olan, ricâlü'l-gaybın şahısları değil, manevî hâlleridir. Dolayısıyla maddî varlıkları itibarıyla insanlar arasında bulunsalar dahî mânevî hâlleri herkes tarafından bilinemez. Bununla birlikte ricâlü'l-gayb birbirini tanımaktadır.⁹

Ricâlü'l-gayb ifadesi Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaz. Ancak “Göklerin ve yerlerin orduları Allah’ındır.”¹⁰ “Rabbinin ordularını ancak o bilir.”¹¹ “Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik.”¹² “Celâli hakkı için ki Allah, Benî İsrâil’den misâk almıştı ve içlerinden on iki nakîb göndermiştik”¹³ âyetlerinin ricâlü'l-gayba işaret ettiği belirtilmiştir.¹⁴

Konunun hadislerde geçip geçmediği de âlimler arasında tartışmalı bir konudur. Yapılan çalışmalarda belli bir hiyerarşi içinde anlatılan ricâlü'l-gaybın, sûfilerin tanımladığı mânada hadislerde yer almadığı belirtilmiştir. Ancak “abdâl” tabiri hadislerde çokça geçmiş, daha çok yüksek ahlâk sahibi, faziletli,

⁷ Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 82; a.mlf., “Ricâlullah”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 80.

⁸ İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, tsh. Ahmed Şemseddin, Beyrut 2011, c. 3, s. 18-19.

⁹ Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, s. 81.

¹⁰ Fetih, 48/7.

¹¹ Müddessir, 74/31.

¹² Kâf, 50/7.

¹³ Mâide, 5/12.

¹⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, yy., h. 1269, s. 314; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969, s. 199. Ricâlü'l-gayba işaret ettiği belirtilen diğer âyetler için bkz. Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 238-243.

kâmil velîler için kullanılmıştır. Yine hadislerde “yediler”, “kırklar” gibi kavramlar da yer almış, bu hadislerin sıhhati konusunda farklı değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁵

Eserlerinde velâyet konusunu ilk zikreden Hakîm et-Tirmizî’dir (ö. 320/932). O, bu konuyu şöyle ifade etmiştir: “Azîz ve Celîl olan Allah, nebîsinin (s) ruhunu kabzettiğinde, onun ümmetinden kırk sıddîk ortaya çıkar. Yeryüzü onlarla ayakta durur ve onlar, onun ev halkıdır. Onlardan biri öldüğünde yerine bir başkası geçer. Onların sayıları tükenip dünyanın sonu geldiğinde Allah bir velî gönderir. Allah onu seçmiş, ayırmış, kendisine yaklaştırmış, evliyâya verdiğini ona da vermiştir. Ayrıca ona özel olarak “hâtemü’l-velâye”yi ihsan etmiştir. Böylece o, diğer velîlere Allah’ın kıyamet günündeki delili olur. Hz. Muhammed’de (s) sıdku’n-nübüvvet bulunduğu gibi onda da bu mühür sebebiyle sıdku’l-velâyet bulunur. Ne düşman (şeytan) ona yaklaşabilir ve ne de nefis bu velâyetten kendi payına düşeni alabilir.¹⁶ Hakîm et-Tirmizî, burada ricâlü’l-gaybdan direkt bahsetmese de velâyet konusundaki görüşleriyle kendisinden sonraki mutasavvıfları büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁷

Ricâlü’l-gayb telakkisine göre Allah, yeryüzünde maddî düzeni sağlaması için bazı insanlara görev yüklemiş olduğu gibi, iyiliklerin temini, kötülüklerin def’i gibi mânevî düzenin sağlanması için de birtakım kullarına görevler yüklemiştir. İnsanların çoğu tarafından bilinmemeleri, tanınmamaları veya gizli olan hakîkatlere vâkıf olmalarından dolayı ricâlü’l-gayb adı verilen bu seçkin kişilerin arasında bir düzen ve hiyerarşik bir yapı mevcuttur.¹⁸

---

¹⁵ Ricâlü’l-gayb hakkındaki hadisler ve değerlendirmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Ricâlü’l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 4, s. 117-147; Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü’l-Gayb -İbnü’l-Arabî’nin Görüşleri-”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, sayı: 5, s. 161-201; Atlı, *Tasavvufta Ricâlü’l-Gayb*, s. 243-268; Dilaver Selvi, “Süfilere Ricâlü’l-Gayb Tanımı, Taksimi ve Buna Dayanak Yaptıkları Hadisler”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2013, c. XIV, sayı: 32, s. 111-137; Selim Uğur, *Tasavvufta Ricâlü’l-Gayb Anlayışı - İbn Âbidîn Örneği-*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018.

¹⁶ Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbü Hatmi’l-Evliyâ*, tkd. Muhammed Abdurrahmân eş-Şâgûl, Kahire 2013, s. 109-110.

¹⁷ Hakîm et-Tirmizî hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülfettâh Abdullah Bereke, “Hakîm et-Tirmizî”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 196-198; Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.

¹⁸ Uludağ, “Ricâlü’l-Gayb”, s. 82.

Her mertebedeki ricâlu'l-gaybın adları, sayıları ve buldukları yerler konusunda kaynaklarda farklı bilgi ve görüşler yer almakta, sûfilerin vardığı sonuçlarda mutabakat görülmemektedir. Bu hususta ilk dönemden başlayarak mâlûmât bulunmakla birlikte konuyu sistematik olarak işleyen ilk kişinin İbnü'l-Arabî olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre ricâl “ricâlü'l-aded” ve “ricâlü'l-merâtib” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ricâlü'l-aded isminden de anlaşılacağı üzere sayıları bellidir. Ricâlü'l-merâtib'in ise sayıları belli değildir.¹⁹ İbnü'l-Arabî'nin bu sınıflandırması daha sonraki mutasavvıflar tarafından da esas alınmıştır.²⁰ Ricâlü'l-gayb konusunda mutasavvıfların farklı görüşleri, konu başlıkları altında mukayeseli olarak ele alınacaktır.

Sûfilerin geneli tarafından kabul gören bu kavram, kimi âlimler tarafından eleştirilmiştir.²¹ Ricâlü'l-gayb konusunda yapılan tez ve makale çalışmalarında konuyu vuzûha kavuşturacak mahiyette mâlûmât verildiği için makalede bu husus tekrar ele alınmayacaktır. Konu üzerine yapılan tez, makale ve bildirilerden istifade ettik. Ricâlü'l-gayb konusuyla doğrudan ilgili olduğu halde Ahmed Zerrûk'un “*el-Ucâle*” adlı eserinden daha önceki hiçbir çalışmada bahsedilmediğini tespit ettik. Eserde yer alan ricâlü'l-gayb hakkındaki görüşlerin, daha önceki yaklaşımlardan farklılıklar gösteren bilgilerin tasavvuf kültürü içinde değerlendirilmesinin, diğer sûfilerle kıyaslanmasının ve bu konuya daha önce rastlamadığımız açılımlarını ortaya koymanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1- Ahmed Zerrûk'un "*El-Ucâle*" Adlı Eseri

Şaziliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu kabul edilen Ahmed Zerrûk (ö. 899/1493),²² fıkıh, kelim, tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında bilinen elli yedi eser yazmıştır. Bu eserlerinden biri de “*el-Ucâle*” dir. Eser, “*el-Kelâm alâ Envâi Ehli'l-Husûsiyye*”,²³ “*Merâtibü's-Sûfiyye*”, “*Merâtibü Ehli'l-*

¹⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/6-60.

²⁰ Uludağ, “Ricâlullah”, s. 80.

²¹ Bu konudaki farklı görüşler için bkz: Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddime*, İstanbul 2004, c. 1, s. 427; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008, c. 4, s. 341.

²² Ahmed Zerrûk hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamide Ulupınar, *Ahmet Zerrûk Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Gelenek yay., 2017.

²³ Ali Fehmi Huşeym, eseri bu isimle tanıtmış, ancak esere ulaşamadığını belirtmiştir. (bkz. Ali Fehmi Huşeym, *Ahmed Zerrûk ve Zerrûkiyye: Dirâse Hayât ve Fikr ve Mezheb ve Tarika*, Beyrut 2002, s. 102).

Husûsiyye" isimleriyle de anılmakla birlikte Tunus ve Libya yazma nüshalarında "el-Ucâle" olarak kaydedilmiştir.

Eserin muhakkiki, Rabat el-Hızânetü'l-Haseniyye, d. no: 13354; Trablus Kütüphanesi ve İskenderiye Mektebet-i Semûha (demirbaş no yok) nüshalarını temin edip incelemiş, ancak Tunus el-Mektebetü'l-Vataniyye, d. no: 08087 yazma nüshayı esas alarak yayımlamıştır (thk. Mustafâ La-Gafirî, Merakeş 2013). Biz de çalışmamızı yayımlanmış bu kitaptan yararlanarak hazırladık. Mânânın tam olarak anlaşılmadığı yerleri, eserin yazma nüshalarıyla kıyaslayarak vermeye çalıştık.

Müellif esere, besmele ve salât ü selâmla başlamıştır. Eserin başında kitabın ismi "el-Ucâle", müellifin ismi ise "Şeyh Fakîh İmam Velî Sâlih Üstâd Ebu'l-Abbâs Sîdî Ahmed b. Muhammed İbn İsâ el-Burnusî el-Fâsî (rh) -Zerrûk ismiyle meşhurdur-" şeklinde geçmektedir.²⁴

Müellif eseri yazma nedenini de şöyle ifade etmiştir: "Değerli kardeşlerimden biri, güzel ahlâklı muhsinleri, âyet-i kerîme üzerine bina edilen dokuzlu tasavvuf tertibini, tasavvufun merhalelerinin tamamını ve mârifet yolunu kaydetmemi, belirlememi istedi." Bu ise Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: "Tevbekârlar, âbidler, hamd edenler, Allah yolunda olanlar, rükû edenler, secde edenler, mârufla iş yapıp münkerden uzak duranlar ve Allah'ın sınırlarını muhafaza edenler: Müminleri müjdele!"²⁵ Buradan hareketle müellifin, "el-Ucâle" adlı eseri Tevbe Sûresi'nin 112. âyetinin işârî bir tefsiri mahiyetindedir, denilebilir. Müellif, âyetteki her bir zümrenin, tasavvufî dokuz mertebeye işaret ettiğini belirterek bu mertebeleri ve özelliklerini detaylı bir şekilde ele almıştır.

2- Tevbe Sûresi'nin 112. Âyetinin İş'ârî Yorumu ve Ricâlü'l-Gayb Meselesi

Ahmed Zerrûk'a göre Tevbe Sûresi'nin 112. âyetinde geçen her bir zümre, bir makamı temsil etmektedir. Bu sebeple eserde tasavvufun dokuz mertebesi ta'rif ve tedkîk edilmiştir. Esasen müellif, eserde "ricâlü'l-gayb" kavramına hiç yer vermemiştir, "dokuzlu tasavvuf tertibi", "tasavvufun merhaleleri" ve "mârifet yolu" ifadelerini kullanmıştır. Ancak eserde isim olarak "ricâlü'l-gayb" terimi geçmese de içerikte "nükabâ, nücebâ, efrâd, abdâl,

²⁴ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Burnusî el-Fâsî Zerrûk, *el-Ucâle*, thk. Mustafâ La-Gafirî, Merakeş 2013, s. 55.

²⁵ Tevbe, 9/112.

melâmetiyye, evtâd, imâmân, hulefâ, kutub” şeklinde mertebeleri açıklanmıştır. Biz de kavram, bu ifadeyle meşhur olduğu için “ricâlü'l-gayb” şeklinde kullanmayı tercih ettik.

Eserde bahsi geçen terimler aynı isimle, tasavvuf tarihinde bu konuda yazılmış eserlerdeki kavramlar ve mertebelerle aynı şekilde kullanılmakla birlikte farklı noktalara da değinildiğini, hatta kendisinden sonraki eserleri bu yönüyle etkilediğini ifade edebiliriz. Şimdi müellifin ifadesiyle “dokuzlu tasavvuf tertîbi” veya meşhur adıyla “ricâlü'l-gayb” mertebelerini sırasıyla ele alalım:

2.1. Tâibûn

Mezkûr âyette geçen “tâibûn” ifadesi “tevbekârlar” anlamına gelir. Ahmed Zerrûk, Allah Teâlâ'nın sözüne tâibûnla/tevbekârlarla başladığını belirterek onların vasıflarını şöyle zikreder: “Tevbekârlar, fetret çıkmazından kurtulmuş, gaflet ve cehâlet uykusundan uyanmışlardır. Onlarda, nefislerin kaybolduğu karanlıkta, tenbîh nûruyla, ayıplarının felaketi ve günahlarının çirkinliği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine yaptıkları yanlışları terk etmiş, geçmişte yaptıklarına pişman olmuş ve gelecekte aynısını tekrarlamamaya azmetmişlerdir. Nefsin gizli desîselerini araştırmış ve siyasetle savaşmaya hazırlanmışlardır. İhlâs ve muhabbetle muâmele etmek için kolları sıvamış, samimiyetle mücâhede etmeye karar vermişlerdir. Hem zâhirî hem de bâtinî olarak ibadet yoluna koyulmuş; zâhirî olarak sâlih amellerle, bâtinî olarak da güzel ahlâkla bu yola girmişlerdir.”²⁶

Ahmed Zerrûk, vasıflarını zikrettiği “tâibûn” zümresine “fukahâ, cumhûriyye ve nûkabâ” isimlerinin de verildiğini ifade etmiştir. Onların üç yüz on üç kişi olduğunu ve bu sayının, Bedir ehlinin sayısına tekabül ettiğini belirtmiştir.²⁷

İbnü'l-Arabî'ye göre de evliyâdan bir grup; tevbe eden erkekler (tâibûn), tevbe eden kadınlar (tâibât) ve 'tevvâbûn'dur. Allah, her durumda veya bütün makamlara yayılan tek bir halde kendisine tevbe etmeleriyle onları dost edinmiştir. Allah kendisini “et-Tâib/döner” diye değil, “et-Tevvâb/tevbeleri çok kabul eden” diye isimlendirmiş, tevbe edenlere duyduğu sevgiyi zikrederek

²⁶ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 57.

²⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 58.

şöyle buyurmuştur: "Allah çok tevbe edenleri (tevvâbîn) sever."²⁸ Onlar, Allah'tan Allah'a dönenlerdir. Bu makam "tevbeden tevbe" makamıdır. Öyleyse tevvâbûn, hakîkati söyleyen Kitab'ın sözleriyle Allah'ın sevgilileridir.²⁹ Buradan anlaşılacağı üzere İbnü'l-Arabî, "tâibûn" isminde bir zümreden bahsetmiş, Allah'ın onları sevdiğini ve dost edindiğini ifade etmiştir.

Ricâli, "ricâlû'l-aded" ve "ricâlû'l-merâtib" olmak üzere iki kısma ayıran İbnü'l-Arabî, "tâibûn"a sayıları belli olmayan "ricâlû'l-merâtib" kısmında yer vermiş, "nükabâ"yı ise farklı bir zümre olarak sayıları belli olan "ricâlû'l-aded" içinde saymış ve sayılarının on iki olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Arabî diğer eserinde ise nefislerinin sırlarını açığa çıkaran üç yüz kişilik bir velî taifesi olduğunu ve onların dokuz feleğin ilmini kuşattığını zikretmiştir.³⁰ İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) de İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde nükabâdan bahsetmiş, Mâide Sûresi'nde yer alan âyete³¹ dayandırarak sayılarının on iki olduğunu söylemiştir.³²

Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335) ise nükabâ, nefislerin sırlarını ortaya çıkaran üç yüz kişidir, demiştir. Sırlar kendilerine açıldığında eşyanın iç yüzünü görmüş, ibadet etmekle Allah'ın "el-Bâtın" isminin tecellisine mazhar olmuşlardır.³³

Ricâlû'l-gayb hakkında en eski rivâyetlerden kabul edilen Kettânî (ö. 322/933), nükabâyı üç yüz,³⁴ Hucvirî (ö. 465/1072) üç,³⁵ Yakub-ı Çerhî (ö.

²⁸ Bakara, 2/222.

²⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, c. 3, s. 49-50 (trc: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014, c. 6, s. 182-184).

³⁰ İbnü'l-Arabî, *İstılâh*, s. 376; *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/13.

³¹ Mezkûr âyetin meâlî şöyledir: "Andolsun, Allah İsrâiloğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki nakîb seçmiştik. Allah, şöyle demişti: Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır." (Mâide, 5/12).

³² Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 314.

³³ Abdürrezzâk Kâşânî, *İstılâhâtü's-Süfiyye*, thk. Abdülâl Şâhin, Kahire 1992, s. 116.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, c. III, s. 75-76.

³⁵ Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1996, s. 330.

851/1447) üç,³⁶ Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) üç yüz olarak ifade etmiştir.³⁷

Ahmed Zerrûk “tâibûn”un isim ve sayılarına ilave olarak onların nazarında tasavvufu yani özelliklerini şöyle sıralamıştır:

- Nefislerinin sırlarını açığa çıkarmak
- Günahlara pişman olmak
- Rabbinin rızâsına ulaşmak için ihlâsla teveccüh etmek
- Nefsin bağından kurtulmak, akıl ve hisle Hakk’a yönelmek
- Kötü ahlâkın tamamından uzaklaşmak ve tüm övülmüş huylarla/güzel ahlâkla ahlâklanmak.³⁸

Tâibûnun dayandığı, esas kabul ettiği on amel ise şunlardır: “Yakaza, tevbe, muhâsebe, inâbe, tefekkür, tezekkür, i’tisâm, riyâzet, semâ ve firârdır.” Bu zümre, Allah’ın “et-Tevvâb” ve “el-Gafûr” isimlerine taalluk eder. Nakîb, bu yolun adetlerini, prensiplerini yerine getirmek ve saadete/mutluluğa ulaşmak için ibadete yönelir.³⁹ Ahmed Zerrûk, ricâlü’l-gaybın mertebelerini ele alırken, ismini, sayısını, niteliklerini, amellerini, esmâ tecellilerini ve prensiplerini de zikrederek konuyu sistematik ve bütün yönleriyle ele almıştır.

Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî (ö. 1311/1893), nükabânın sayısının üç yüz olduğunu söylemiş ve nefislerdeki gizli şeyleri ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Onların amellerini dördü zâhir ve altısı bâtın olmak üzere on maddede zikretmiştir. Zâhirî ameller: Çokça ibadet, zâhidliğin hakikatine ermek, iradeden soyutlanma ve çetin bir mücâhede. Bâtınî ameller: Tevbe, inâbe, muhâsebe, tefekkür, i’tisâm, riyazettir.⁴⁰

³⁶ Ahmed Cahid Haksever, *15. Yüzyıl Bir Türk Süfisi: Yakub-ı Çerhî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 264.

³⁷ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *Kitâbü’l-Ta’rifât*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, y.y., Dârü’d-Deyan, s. 314-315.

³⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 58.

³⁹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 58.

⁴⁰ Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî, *Câmiu’l-Usûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Ökten Koleksiyonu, Demirbaş no: 000227, vr. 7. Gümüşhânevî’nin ricâlü’l-gayb konusundaki görüşlerini ele alan bir çalışmada nükabânın özellikleri, kutbun özellikleri kısmında zikredilmiştir. [Ferzende İdiz, “Gümüşhânevî’nin Câmiü’l-Usûl’ün de Ricâlü’l-Gayb Meselesi”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane), 2014, s. 348].

Nükabânın sayısı hakkında sûfilerin çoğu üç yüz görüşünü dile getirmiş, İbnü'l-Arabî on iki sayısını da zikretmiş, ancak herkesten farklı olarak Ahmed Zerrûk üç yüz on üç olduğunu ve bunun Bedir ehlinin sayısına denk geldiğini söylemiştir. Edindiğimiz bilgilere göre yine o, nükabâyı "tâibûn" şeklinde zikreden tek müelliftir.⁴¹ İbnü'l-Arabî "tâibûn" zümresini ricâlû'l-merâtib içinde farklı bir zümre olarak zikretmektedir. İsimlendirme her iki müellifte de benzerlik gösterse de sınıflandırma, sayı ve içerik birbirinden farklıdır. İbnü'l-Arabî'nin farklı iki sınıflandırma içerisinde iki farklı zümre olarak zikrettiği "tâibûn" ve "nükabâ"yı, Ahmed Zerrûk tek bir zümre olarak belirtmiştir. Ondan daha sonra bu konuyu eserinde zikreden Gümüşhânevî ise nükabânın niteliklerini "nefislerdeki gizli şeyleri ortaya çıkaran" şeklinde tarif ederek İbnü'l-Arabî ve Ahmed Zerrûk'la aynı görüşü devam ettirmiştir. Gümüşhânevî'nin, on maddede sıraladığı ameller ise çoğunlukla Şeyh Zerrûk'un bu konudaki düşünceleriyle örtüşmektedir. Buradan hareketle Gümüşhânevî'nin, Şeyh Zerrûk'un amel esaslı ricâl sınıflandırmasından büyük ölçüde istifade ettiğini söyleyebiliriz.

2.2. Âbidûn

Âyette zikredilen ikinci mertebe "âbidûn" dur. Çokça ibadet edenler anlamına gelen bu zümre, Ahmed Zerrûk tarafından "Onlar amellerini düzgün yaparlar. Hâllerini ise Allah'a havale ederler." şeklinde tanımlanmıştır. Müellif, âbidûn'un kırk kişi olduğunu, onlara: "Nücebâ, müşârikûn ve mütekellimûn" da denildiğini ifade etmiştir. Âbidûn'un, mahlûkatın yüklerini taşımakla meşgul olduklarını, Hak dışındaki varlıklara hizmet, dua etme ve bunun gibi görevleri yerine getirdiklerini ve bunlar dışında başka bir tasarrufta bulunmadıklarını belirtmiştir.

Şeyh Zerruk, âbidûn'un özelliklerini ise şöyle sıralamıştır:

- Güzelliğe ve ziyadeliğe ulaşmak için Hakk'a ibadetle yönelmek
- İhtisas talebinde sıdk üzere ve ihlâslı olmak
- Zâhirî ve bâtinî olarak şeriatın edeplerini tamamlamak.⁴²

Müellife göre âbidûn'un itina gösterdiği on makam vardır. Bunlar: "Hüzn, havf, şefkat, huşû, tevazu, zühd, verâ, tebettül, recâ ve rağbettir." Bu

⁴¹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 58.

⁴² Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 59.

zümre, Allah'ın “el-Hasîb” ve “er-Rakîb” isimlerine taalluk eder. Necîb, bu makamın âdetlerini, gerekliliklerini “vefâ” ve “temâm” üzerine muhkem kılmalıdır. Bunun neticesinde, onun kendisine bilmediği şeyleri öğreten Allah Teâlâ'ya hamd etmesiyle zâhirinde ve bâtınında türlü lütuflar, çeşit çeşit nimetler ortaya çıkar.⁴³

Ahmed Zerrûk bu grubun, usûl ilmi (kelam) hakkındaki görüşlerini “Nakil ve akıl ışığında haberleri, kelimelerin lügat anlamını korumak ve her ilimden biraz öğrenmek” olarak ifade etmiş, bu yolda olan kimselere “Müşâreke ehli”⁴⁴ denildiğini, aslında bunun da usta bir mütekellimin amacı olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

İbnü'l-Arabî ise velîler zümresi içinde zikrettiği âbidleri “ubbâd” olarak zikretmiş ve bu zümrenin özellikle farz ibadetleri yerine getirdiklerini, Allah'ın bu insanlar hakkında “Onlar bize ibadet edenlerdi”⁴⁶ buyurduğunu söylemiştir. Bu zümreden bazılarının, dağlara, vadilere, sahillere ve mağaralara çekildiklerini ve “seyahat edenler” diye adlandırıldıklarını, bazılarının ise, evinde kalıp cemaat namazıyla kendisini sınırladığını, sadece kendisiyle meşgul olduğunu, bunların zâhir ve bâtının sâlihleri olduğunu, kin, haset, hırs ve açgözlülükten korunduklarını ifade etmiştir.⁴⁷ Burada İbnü'l-Arabî, âbidler zümresinden bahsetmiş, niteliklerini zikretmiş, bu zümreyi “ricâlü'l-merâtib” arasında saydığı için sayıları belli olmayan erenler olarak değerlendirmiştir.

Ahmed Zerrûk “âbidün” ve “nücebâ”yı aynı kabul etse de İbnü'l-Arabî bunları iki farklı zümre olarak sınıflandırır ve ona göre nücebâ, her dönemde sekiz kişidir, sayıları artmaz ve eksilmez. Onların üzerinde, hâllerini kabul ettiklerine dair alametler görülür. Bu hususta kendi iradeleri olmasa da, hâl onlara galip gelir. Onların durumunu, mertebesi daha yüksek olanlar bilebilir, altta bulunanlar bilemez. Nücebâ, sekiz niteliği bilen kimselerdir. Bunlar, yedi meşhur nitelik ile sekizinci idraktır. Onların makamı “Kürsî”dir ve nücebâ zümresinden oldukları sürece onu aşamazlar. Nücebâ, yıldızların yürüyüşlerini bilmede –gök bilimcileri tarafından bilinen yoldan değil- Allah'ın bildirmesi yoluyla derin keşif sahibidirler. Nükabâ, dokuzuncu feleğin ilmini elde

⁴³ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 59.

⁴⁴ Müşâreke ehli, bir ilimle yetinmeyen, her ilimde belli bir seviyeye erişen kimseler için kullanılan bir ifadedir.

⁴⁵ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 59.

⁴⁶ Enbiyâ, 21/73.

⁴⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/27-28.

edenlerdir. Nücebâ ise, onun altında bulunan sekiz feleğin ilmini elde edenlerdir. Bu, içinde yıldız bulunan her felektir.⁴⁸

İbnü'l-Arabî, *Istilahâtü's-Sûfiyye* adlı eserinde ise nücebânın kırk kişi olduğunu, halkın yüklerini taşıdıklarını, sadece başkaları hakkında tasarrufta bulduklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Kâşânî de nücebâyı, mahlûkâtın yüklerini taşıyan ve Hakk'ın dışındaki şeylerde tasarruf eden kırk kişi olarak tanımlamıştır.⁴⁹

Gümüşhânevî ise nücebânın sayısını kırk kişi olarak ifade eder, ancak bazılarının bu sayıyı yetmiş olarak belirttiğini de ekler. O, nücebâyı mahlûkâtın yükünü taşımakla yükümlü, Hak'tan başkasına meyletmeyen, üstün ahlâk ve irfan sahibi kimseler olarak tarif eder. Bu zümrenin dördü zâhirî, dördü de bâtinî olmak üzere sekiz ameli vardır. Zâhirî ameller: Fütüvvet, tevâzu, edeb ve çokça ibâdetdir. Bâtinî ameller: Sabır, rızâ, şükür ve hayâdir.⁵⁰

Sûfilerin çoğuna göre nücebânın sayısı kırktır. Bununla birlikte Zünnûn el-Mısri (ö. 245/859) ve Kettânî nücebânın sayısının yetmiş olduğunu belirtmiştir. İmam Yâfî (ö. 768/1367) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ise nücebânın sayısının üç yüz olduğunu söyler. Bu sayı farklılıklarının sebebini İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) şöyle izah eder: "Daha fazla sayı bildirenler bu tabakadakilerin hepsini zikrederler. Daha az sayı bildirenler ise sayısını bildirdiği makamdaki yalnızca başkan durumunda olanları ve diğerlerinden daha önde bulunanları belirtmekle yetinirler."⁵¹ Ahmed Zerrûk'un ve diğer sûfilerin nücebâ hakkında hemfikir olduğu hususlar ise mahlûkâtın yükünü taşımaları ve ibadet ehli olmalarıdır.

2.3. Hâmidûn

Lügatte "hâmidûn" hamd edenler anlamına gelir. Ahmed Zerrûk'a göre bu zümre üçüncü mertebedir ve zikir erbâbidir. Onlar, nurların latîfeleri için hazırdırlar. Onlara "efrâd,⁵² vâsilûn ve hukemâ" da denilir. Nitekim Hz. Peygamber (s) bir sözünde şöyle buyurmuştur: "Yürüyünüz, müferridûn öne geçti." "Müferridûn kimdir Yâ Rasûlullah?" diye sorulduğunda Hz. Peygamber

⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/13.

⁴⁹ Kâşânî, *Istilahâtü's-Sûfiyye*, s. 114.

⁵⁰ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, vr. 7-8.

⁵¹ Uğur, *Tasavvufta Ricâlî'l-Gayb Anlayışı*, s. 112-113.

⁵² Ferd kelimesinin çoğulu olan efrâd, kutbun nazarının dışında, yeryüzünün en kâmil insanları olarak tanımlanmıştır. (Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, vr. 13).

(s) şöyle cevap vermiştir: “Allah Teâlâ’nın zikrine tutkun olanlardır. Zikir, onlardan günah yükünü kaldırmış ve onlar kıyamet gününde hafiflemiş olarak geleceklerdir.”⁵³ Ahmed Zerrûk, bu hadisi efrâda delil olarak görmüştür.⁵⁴

Ahmed Zerrûk, bu zümrenin sayısının belli olmadığını ifade etmiş ve nitelikleri hakkında şöyle demiştir: “Onlara has bir vuslat vardır ve onunla kutbun nazarının altına bile girmezler. Aksine onlar bir makamda gizlidirler ve bu makama ‘mahda’ denilir. Kutub dahi onları bilmez ve onların makamlarına muttalî olamaz. Bu makamın şeyhi Hızır (a.s)’dır. Hızır (a.s) asrının kutbudur. Bundan dolayı Hz. Mûsâ’ya ‘Ben Allah’ın ilminden bir ilim biliyorum, onu sen bilemezsin.’⁵⁵ demiştir.”⁵⁶

Hâmidûn zümresi, zikir erbâbı olması hasebiyle zikir konusunda detaylı bilgi verilmiştir. Şeyh Zerrûk’a göre zâkir: Dille zikreden, nefisle zikreden, kalple zikreden, akılla zikreden, sırla zikreden ve zikredenle zikredilenin aynı olması, şeklinde sınıflara ayrılır. Onlara göre zikrin başlangıcı, ortası ve sonu vardır. Zikrin başlangıcı dosdoğru bir teveccüh, ortası parlayan bir nur, sonu ise her şeyi yakan bir hâldir. Zikrin aslı, fer’i, şartı, yansıması ve kişiye kazandırdığı vardır. Zikrin aslı safâ, fer’i vefâ, şartı huzur, yansıması sâlih amel, kişiye kazandırdığı ise apaçık bir fetihtir.⁵⁷

Hâmidûn’a göre tasavvuf: “Davranışların, amellerin hâlis olması ve mücadeleyi gerçekleştirmektir.” Şöyle de tanımlanmıştır: “Fikirlerin durulması, zikirlere devam etmekle olur.” Üveys el-Karnî’nin (rh) zikri, fikrindeydi. O, bu makamın şeyhidir. Hamd edenlerin amellerinin on esası ise şunlardır: Sabır, rızâ, şükür, hayâ, sıdk, îsâr, ahlâk, tevâzu’, fütüvvet ve inbisâttir. Bu zümre, Allah’ın “eş-Şekûr”, “el-Hamîd”, “es-Samed” ve “en-Nûr” isimlerine taalluk ederler. Bu makamın prensiplerini yerine getirmek istediklerinde zikredilenle ünsiyet kurar, onun dışındaki her şeyden uzaklaşırlar. Bu kimseler seyahati ve halveti seçer, boş mekânları ve çölleri tercih ederler.⁵⁸

⁵³ Tirmizî, Afv, 129; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/45; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Şuabü’l-İman*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut 2003, c. 2, s. 51.

⁵⁴ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 61.

⁵⁵ Buhârî, İlim, 44; Enbiyâ, 29.

⁵⁶ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 62.

⁵⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 63.

⁵⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 63-64.

Ahmed Zerrûk'tan önce "hâmidûn"dan bahseden İbnü'l-Arabî, Allah'ın, onları "hamd" sıfatının gereğiyle dost edindiğini söylemiştir. Ona göre, Allah'ın kulları arasında hamd eden kişi, âlemin tüm dilleriyle gerçekleşen mutlak hamdin Allah'a ait olduğunu gören kişidir. Hamd edenlerin (hâmidûn), Allah ehli olup olmaması ya da hamd edilenin Allah veya insanların birbirini övmesi gibi başka bir şey olması, durumu değiştirmez. Gerçekte bütün övgülerin sonuçları, başkasına değil, Allah'a döner. O halde hamd, hangi türde olursa olsun, bilhassa Allah'a aittir. Allah'ın Kur'an'da övdüğü hâmidûn, daha başlangıçta işlerin sonunu dikkate alanlardır. Onlar öne geçenlerdir. Böylelikle perdeli olan kimselerin hamd ederek nihayette ulaştıkları şeye bunlar daha başlangıçta ulaşmışlardır. İşte bunlar, Hakk'ın lisaniyla, müşâhede üzere hamd edenlerdir.⁵⁹

"Hâmidûn" ve "efrâd" ı mertebe ricâli içinde iki farklı zümre sayan İbnü'l-Arabî'ye göre, sayısı belli olmayan efrâd, 'mukarrebûn (yakınlar)' denilen kimselerdir. Onlar, kutbun dairesinin dışındadır ve Hızır (a.s.) da onlardandır. Meleklerden onlara benzeyenler vardır ve kendi nefisleri hakkında da bir bilgileri yoktur. Efrâdın makamları, sıddıklık ve şeriat getiren peygamberlik arasındadır.⁶⁰ Bu makam, tasavvuf ehlinin çoğunun bilemediği yüce bir makamdır. Çünkü bu makamı tecrübe etmek güçtür. O, şeriat getirmeyle sınırlı olmayan 'mutlak nübüvvet' makamıdır. Bazen ona tahsis yoluyla ulaşılabilirken bazen meşrû amellerle ulaşılır. Bazen de Hakk'ı tevhîd etmek ve onun karşısında zelil olmakla ulaşılır. Bununla birlikte, yaratmayla nimet vereni yüceltip ta'zim etmek ve onu tevhîd etmek gerekir. Bunların tümü ilim cihetindedir. Efrâda ait özel bir keşif vardır ki kendilerinden başkası bu keşfe ulaşamaz. Hz. Muhammed (s) ise peygamber olarak gönderilmeden önce efrâddan biriydi. Onlar Hakk'ı tevhîd ederek, şanını yücelterek ve kendisine yönelerek bu mertebeyi elde etmişlerdir.⁶¹

Buradan hareketle İbnü'l-Arabî ve Ahmed Zerrûk ricâlû'l-gayb içerisinde bu zümreye ortak isimlerle yer vermişlerdir. Hatta her iki müellife göre de bu zümre, kutbun nazarı dışındadır, hâllerine hiç kimse muttalî olamaz ve pirleri

⁵⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/50-51.

⁶⁰ Halvetiyye şeyhlerinden Şah Velî Ayıntâbî de mukarrebûnu sıddıklık makamı olarak değerlendirir ve Hz. Ebû Bekir'i mukarrebûndan sayar. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Raşit Çavuşoğlu, "Şâh Velî Ayıntâbî'nin el-Kevâkibü'l-Muzî'e fi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye Adlı Risâlesi ve Tahlili: Üç Hadis Üç Hakikat", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, cilt: 21, sayı: 1, s. 355-392.

⁶¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/30-31.

Hızır'dır. Buna ilave olarak İbnü'l-Arabî, hâmidûn ve efrâdı, birbirinden farklı iki zümre olarak zikretmiş, özellikleri ve makamları hakkında bilgi vermiştir. Ahmed Zerrûk ise "hâmidûn"a "efrâd, vâsilûn ve hukemâ" ismi de verildiğini, hatta bunların zikir erbâbı olduklarını, onların amellerini, tasavvuf anlayışlarını, esmâ tecellilerini izah ederek konuyu detaylı bir şekilde ele almış, bilhassa zikir ve amel konusunda zengin ve özgün bir içerik sunmuştur.

2.4. Sâihûn

Dördüncü merteye, Ahmed Zerrûk'a göre Allah yolunda seyahat edenlerin yoludur. Onlar her şeyden önce hakkı seçer ve bu hâl üzere olup hakkı ve sabrı tavsiye ederler. Onlara "abdâl⁶² ve ehl-i kemâl" de denilir ve sayıları yedidir. Allah yolunda hayatlarını değiştirmiş, özlerini beşerî kirlere arındırmış, zâhirde ricâlle görüşmek için beldeleri dolaşmaya başlamışlardır. Çünkü yolda olmak, hayrın öncüsüdür. Bu zümre, bâtında makam ve hâllere ulaşmak için yolculuğa yönelmişlerdir. Bu da Allah'ın Celâl, Cemâl ve Kemâl sıfatlarının cömertliğinden gelir.⁶³

Kuşeyrî, Tevbe Sûresi'nde geçen "sâihûn" kelimesinin zâhirde "ibret almak amacıyla yeryüzünde seyahate çıkanlar", bâtında ise "varlığın sırlarını kavramak için kalp dünyalarında seyahat edenler" anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁶⁴

İbnü'l-Arabî de "sâihûn"u evliyâdan bir grup olarak tanımlayarak bunların, Allah yolunda cihat eden erkek ve kadınlar olduğunu söyler. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimin seyahati, Allah*

---

⁶² Abdâl, Arapça bir kelime olup sözlükte "karşılık, birinin yerine geçen" anlamlarına gelen bedel ve bedil kelimelerinin çoğuludur. Abdâl, Allah'ın kendileriyle yeryüzünü ikâme ettiği sâlihlerden bir topluluktur. Böyle isimlendirilmelerinin sebebi, onlardan biri öldüğünde başka birinin onun yerine geçmesidir. Abdâl kelimesi, zamanla Farsça ve Türkçe'de tekil mânasında kullanılmış ve Farsça'da "abdâlân", Türkçe'de "abdâllar" şeklinde çoğul yapılmıştır. Bûdelâ kelimesi de abdâl ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kelimelerden hiçbiri, sonradan tasavvufun abdâl geleneğinde ihtiva ettiği mâna ile Kur'an-ı Kerim'de yer almamıştır. Fakat bazı hadislerde ve hadis diye rivayet edilen birtakım sözlerde abdâl ve bûdelâ kelimeleri geçmekte, bu kimselerin nitelikleri, sayıları ve yaşadıkları yerlerden bahsedilmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Abdâl", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 59-61; Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, s. 80-81.

⁶³ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 65.

⁶⁴ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât Tefsîr Sûfi Kâmil li'l-Kurâni'l-Kerîm*, thk. İbrâhim Besyuni, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2000, 3. baskı, c. 2, s. 67.

yolunda cihattır."⁶⁵ Ona göre Allah'ın Tevbe Sûresi'nde zikrettiği "Tevbe edenler, hamd edenler, seyahat edenler..." âyetinde geçen seyahat edenlerin amacı, geçmiş toplumların ve helâk edilmiş eski ümmetlerin izlerini ibretle görmek için dolaşmaktır.⁶⁶ İbnü'l-Arabî eserinde "sâihûn" ile "abdâl"i iki farklı zümre olarak sınıflandırmış, Ahmed Zerrûk ise bu iki zümrenin aynı olduğunu, sâihûnun insanlardan uzaklaşarak halveti seçtiklerini ve bunun yedi amacı olduğunu ifade etmiştir. O, bu amaçları şöyle sıralamıştır:

1- İnsanlardan güvende olma ve insanların senden gelecek şeylerden selamette olması.

2- Anlayışını geliştirme isteği

3- İlim talep etmek

4- Vehbî, ledünnî ve ilhamın ganimetlerine nail olmak.

5- İlâhî isimlerin getirilerinden yararlanmak.

6- Varlığı kuşatmanın hakikatine ermek

7- İhtiyarı terk etmek, ruhların yok olması ve sırların gitmesi.⁶⁷

Ancak Ahmed Zerrûk'a göre bahsi geçen halvetin mertebeleri vardır. Alt makamın hakkını vermeden üst makama geçmek mümkün değildir. Bu yolda olanlar, nefislerine müsamaha gösterir, sâdırların selametini ister ve Müslümanlara merhamet eder. Bu yoldaki kişilerin riâyet ettiği dört amel; açlık, sükût, seher/uyanık kalmak ve halvettir ki bu amellerin anlamı ve kişiye kazandırdıkları şöyledir:

1- Açlık iki çeşittir ve kişiye kazandırdığı miras, şeytanı tanımadır. Ebrârın açlığı, sülûkün kemâli içindir; mukarrebûnun açlığı, ünsiyetin artması içindir.

2- Seher/uyanık kalmak iki türlü olur ve kişiye bıraktığı miras, nefisini tanımadır. Zâhirî olarak uyanık kalmak; uykunun yok olmasıdır; bâtinî olarak uyanık kalmak; gafletin kaybolmasıdır.

3- Sükût iki türlü olur ve sükûtun mirası, Yüce Rabbi tanımadır. Dil ile sükût; konuşmamak; kalb ile sükût; Allah dışındaki her şeye susmadır.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, Cihad, 6.

⁶⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/51.

⁶⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 65-66.

4- Halvet iki çeşittir ve halvetin mirası, dünyayı tanımaktır. Zâhirî olarak a'yândan uzaklaşmak; bâtinî olarak ekvândan uzaklaşmaktır.⁶⁸

İsmail Hakkı Bursevî de “abdâl” konusunu İbnü'l-Arabî'nin verdiği bilgilere mutabık bir şekilde anlatmış, abdâlin bir yerde ikamet etmediğini, sürekli seyahat ettiğini belirtmiş ve “Tarîk-i ilâhiyyede dört erkân vardır ki; mârifet-i Bârî Teâlâ Hazretleri, mârifet-i nefis, mârifet-i dünya ve mârifet-i şeytan onun üzerine devr eder. Ol erkân-ı erbaa: samt/sükût, uzlet, cû'/açlık ve seherdir”⁶⁹ diyerek Ahmed Zerrûk'un izah ettiği sâihûnun dört ameli ve kişiye kazandırdıklarını aynen eserinde zikretmiştir. Yine Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usûl* eserinde abdâl hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “Abdâl yedi ricâldir. Bunlar fazilet, kemâl, istikâmet ve itidâl sahibi olup vehim ve hayalden kurtulmuşlardır. Bu kimselerin dördü zâhirî, dördü de bâtinî olmak üzere sekiz amelleri vardır. Zâhirî amelleri; sükût, seher/uyanık kalmak, açlık ve uzlettir. Sükûtun zâhiri, Allah zikri dışında konuşmamak; bâtinî, gönlün tüm haber ve tafsilatlara sessiz kalmasıdır. Seherin zâhiri uykusuzluk; bâtinî, gafletin kaybolmasıdır. Açlığın zâhiri, sülûkün kemâli için ebrârın açlığı; ünsiyetin artması için mukarrebûnun açlığıdır. Uzletin zâhiri, insanlara karışmamak; bâtinî, ünsiyeti terk etmektir. Bâtinî ameller ise tecerrüd/soyutlanma, tefrîd, cem ve tevhîddir.”⁷⁰ Burada da görüldüğü üzere Gümüşhânevî, Ahmed Zerrûk'un sâihûn/abdâl hakkında verdiği sayı ve amel bilgilerini aynı şekilde eserine almıştır. Aslında bu bilgilerin kaynağının öz olarak Gazzâlî'nin *İhyâ'*sında geçen Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) “Abdâl, ancak şu dört haslet ile abdâl olmuştur. Bunlar da açlık, seher, sükût ve uzlettir.” sözüne dayandığını söyleyebiliriz.⁷¹ Bu düşünce daha sonra Ebû Talib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb* isimli eserinde zikredilmiş,⁷² İbnü'l-Arabî ise abdâlin bu mertebeyi; susmak, uzlet, açlık ve uykusuz kalmak sayesinde elde ettiğini belirtmiştir.⁷³ Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki Ahmed Zerrûk, ilk dönem sûfilerinden itibaren kabul gören bu esasları temel almakla birlikte bunların zâhirî ve bâtinî boyutlarını, çeşitlerini,

⁶⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 66-68.

⁶⁹ Bursevî, *Kitabü'l-Hitâb*, s. 313.

⁷⁰ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usûl*, vr. 8-9.

⁷¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Cidde 2011, c. 5, s. 267-269.

⁷² Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, thk. Mahmud İbrahim-Muhammed er-Rıdvânî, Kahire 2001, c. 1, s. 273-286.

⁷³ Hatta İbnü'l-Arabî, *Hilyetü'l-Abdâl* adlı risaleyi yazma amacının, bu dört esası ve bunlardan kaynaklanan mârifet ve hâllerden söz etmek olduğunu söylemiştir. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Hilyetü'l-Abdâl (Resailu İbni'l-Arabî*, c. II içinde), Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, , 1367/1948, s. 1-11.

kişiye kazandırdığı hasletleri, Allah'ın hangi isimlerinin tecellisine mazhar olduğunu, zikirlerini ve makamlarını da anlatmak suretiyle bu esasları tüm detaylarıyla ele almış, bu konuda zengin bir birikim ortaya koymuştur.

Şeyh Zerrûk'a göre halvet ehlinin on makamı vardır. Bunlar: Riâyet, murâkabe, hürmet, ihlâs, tehzîb, istikâmet, tevekkül, tefvîz, sika ve teslimdir. Onların zikirleri, "Lâ ilâhe illallah" zikridir ve isimlerden ona izafe edilen şu sözde olduğu gibi: "Lâ ilâhe illallah el-Azîm el-Halîm, Lâ ilâhe illallah el-Melikü'l-Hakku'l-Mübîn" ve bunun dışındaki isimlerdir. Bu zümrenin tasavvuf anlayışı veya nitelikleri şöyledir:

- Tahallî/terk etme, tehallî/donanma/bezenme ve tecellî

- Tasavvuf, insanın kemâle erişmesi için esasları doğru bir şekilde yapmasıdır.

- Tasavvuf, süresiz olarak sükût, uyanık kalmak, açlık ve uzletle hazırlanmaktır.

Bu bağlamda Ahmed Zerrûk amellerini yerine getirmeden makamların elde edilemeyeceğini ifade etmiş, hatta hedeflenmesini dahi muhal görmüştür.⁷⁴ Ona göre bedel olmak, tahallî ile hazırlanmayı gerektirir, tehallî ile elde edilir ve tecellî ile kazanılır. O, kişideki bu değişikliğin âyette "...Sonra da onu başka bir yaratılışla inşa ettik."⁷⁵ şeklinde ifade edildiğini söylemiştir. O, sâihûnun ihtiyaçları temin edildiğinde, kurtuluşa erip, felaha kavuşacaklarını ve bu yoldaki iştiyaklarının artacağı kanaatindeydi. Özellikle sükûtu hakkıyla yerine getirdiklerinde hâllerinin çoğunluğunda hikmetle ve isabetle konuşurlar. Çünkü Resulullah (s) şöyle buyurmuştur: "*Siz dünyada zühd sahibi ve az konuşan bir adam gördüğünüzde ona yaklaşın çünkü ona hikmet öğretilmiştir.*"⁷⁶ Susmak hikmettir ve onu yapan da azdır. Bunun yanında tecellînin azametinden dolayı kişinin bencilliği yok olur, benliği silinir. Allah'a itaat eder ve ona boyun eğer. Allah bir şeye tecellî ettiği zaman, tecellî ettiği şeye de boyun eğer.⁷⁷

Ricâl konusunda en fazla rivâyet ve bilgi abdâl konusundadır. Bunun sebebi abdâl ifadesinin hadislere dayanması, hakkında çok sayıda rivâyet

⁷⁴ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 68-70.

⁷⁵ Mü'minûn, 23/14.

⁷⁶ İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut 1409, 10/405.

⁷⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 70-71.

bulunması, ahlâkî özelliklerinin ve sayıları konusunda malumatın detaylı olmasıdır. Abdâl, ricâlü'l-gaybın kaynağını teşkil etmekle birlikte sayısı hakkında farklı rivâyetler vardır. Bu rivâyetlere göre abdâlin sayısı; yedi, otuz, kırk, altmış, yetmiş, seksen gibi farklı rakamlardır. Ancak kırk ve yedi görüşü çoğunluktadır. Ancak İbnü'l-Arabî, sayıları kırk olan recebiyyûn ile abdâlin karıştırıldığını söylemektedir. Ona göre abdâl, yedi kişidir, onların sayıları artmaz ve eksilmez. Allah onlar vasıtasıyla yedi bölgeyi (yedi iklim) muhafaza eder. O, bedellerin makamlarından ve düsturlarından, bedeller adına haftanın günlerinde meydana gelen ilmî konulardan, gezegenlerin hareketlerinden meydana gelen ulvî ve süflî eserlerden detaylı biçimde bahsetmiştir.⁷⁸

Ahmed Zerrûk abdâlin sayısını İbnü'l-Arabî ile aynı şekilde yedi olarak zikretmiş, ancak o, abdâlin yedi bölge ve tasarrufları konusuna hiç değinmemiş, bu konuda görüş bildiren herkesten farklı olarak sâihûn ile abdâlin aynı zümre olduğunu, amellerini, dayandıkları esasları, kişiye kazandırdıklarını, esmâ tecellîlerini, zikirlerini ve makamlarını belirtmiştir. Amel esaslı bu görüşleriyle tasavvuf tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan mutasavvıfları etkilemiş, hatta görüşleri ve sınıflandırmaları bu mutasavvıflar tarafından kabul görmüş ve aynıyla eserlerinde yer almıştır.

2.5. Râkiûn

“Boyun eğenler” anlamına gelen râkiûn, Ahmed Zerrûk’a göre “rubûbiyetin azametini boyun eğen, kulluk âdâbına bağlı kalıp kendilerini sebeplerden tamamen soyutlayan” beşinci zümredir. Bu gruba “melâmetiyye”⁷⁹ de denilir. Onlar, Allah Teâlâ’nın himayesi altında olup en yüce taifedir. Melâmetîlerin sayıları bilinmemektedir, ancak kutbun nazarı altındadırlar.⁸⁰

İbnü'l-Arabî de erkek ve kadınlardan râkiûn olarak adlandırılan bir evliyâ grubundan bahseder. Allah onları Kur’an’da “rükû edenler” diye nitelemiştir. Rükû, hüviyeti yönünden, izzet ve büyüklüğünün zuhûr ettiği her yerde Allah

⁷⁸ Bedeller ve bölgeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 1/236-240, 3/12-13; Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, s. 87-95.

⁷⁹ “Kınayanın kınamasından korkmamak” şeklinde özet olarak ifade edilen melâmet tanımı ilk melâmî şeyhlerinden sayılan Hamdûn Kassâr tarafından şöyle yapılmıştır: “Halk için süslenmeyi, her hal ve davranışta halkın rızasını gözetmeyi kesinlikle terk etmen ve kınayanın kınamasının seni Allah yolundan alıkoymamasıdır.” (Ebü Abdîrahmân es-Sülemî, “Risâletü'l-Melâmetiyye”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, haz. Ebu'l-Alâ Affî, Kahire 1942, c. 6, s. 71; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 173).

⁸⁰ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 72.

için boyun eğmek ve tevazu göstermektir. Çünkü ârif âleme, onun dış varlığı yönünden değil, Hakk'ın sıfatlarının mazharı olması yönünden bakar.⁸¹ O, "râkiûn" ve "melâmetiyye"yi ricâlû'l-merâtib içinde iki farklı zümre olarak sayar. Ahmed Zerrûk ise bu iki zümrenin aynı olduğunu ifade etmiştir.

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, melâmetiyyeyi anlatırken bu makamın Hz. Peygamber ve siddîkların makamı olduğunu, bu dereceye Hamdûn Kassâr (ö. 271/884), Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890) ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) ulaştığını söyler. Ona göre melâmîler, Allah'ın emirlerini yerine getiren diğer müminlerden ayırt edilemezler. Ancak kalpleri ile insanlardan ayrılıp, Allah'la beraber bulunurlar, ilimde rusûh sahibi olup, Allah'a kulluktan bir an bile geri durmazlar, kalplerini rubûbiyet sultanı istila ettiği ve onun karşısında zelil buldukları için, riyâsete tamah etmezler, her makamın gerektirdiği şekilde amel ederler ve halktan gizlenirler. Onlar, hiç şüphesiz efendilerinin hâlis ve muhlis kullarıdır. İnsanlar arasında yerken, içerken, uyanırken, uyurken ve konuşurken, devamlı surette Allah'ı müşâhede ederler. Onlar, kalpleriyle Allah'tan başka bir mefhumla uğraşmadıkları ve bu şekilde kendilerini korudukları için ilâhî basamaklara varmışlardır. Onların konuşmaları, oturmaları, kalkmaları, bütün yaşantıları Allah ileler. İşte bunlar melâmetîler olup, ricâlin en yükseği, talebeleri de en üstün kimselerdir.⁸²

Ahmed Zerrûk, melâmetîlerin en önemli ilkelerinin "iyilikleri açığa çıkarmamak, kötülükleri de gizlememek" olduğunu, mertebelerinin gizli, racûliyyet evrelerinde dönüp durduklarını, sabit durmadıklarını ifade etmiştir. Ona göre melâmetîlerin esas aldıkları on makam şöyledir: İhsân, ilim, hikmet, basîret, firâse, ta'zîm, ilhâm, sekînet, itmi'nân ve himmet. Bu zümre, Allah'ın "el-Hâfid, er-Râfî, el-Mu'ız ve el-Müzil" isimleri ve buna benzer diğer isimlerine taalluk ederler.⁸³

Râkiûnun, yapmış oldukları işleri küçümsemek, verânın incelikleri, hevâyâ muhalefet etmek, iddia sahibi olmamak, sünnete uymak, fakrı seçmek, müphemliği sevmek, mahlûkatı mazur görmek ve susarak dili korumak konusunda görüşleri vardır. Ancak bu hususlarda konuşmak, ilahî izni ve şer'î

⁸¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/51-52.

⁸² Melâmîler ve İbnü'l-Arabî'nin melâmet anlayışı hakkında bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 5/50-53; Ali Bolat, "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c.9, sayı: 23, ("İbnü'l-Arabî" özel sayısı-II), s. 457-469.

⁸³ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 73.

nuru gerektirir. Onların önem verdiği bir diğer mesele havâtır. Onlara göre havâtır beş maddedir. Bunlar: Rabbânî, melekî, aklî, nefsî ve şeytânî hâtırlardır. Rabbânî, İlâhî ve Rahmânî hâtır arasında bazı farklar vardır. Şöyle ki: “Rabbânî hâtır, Allah’ın Celâl sıfatıyla, Rahmânî hâtır Cemâl sıfatıyla, İlâhî hâtır ise Kemâl sıfatıyla gelir. Onlara göre ilk hâtır asla yanlış hedefe sapmaz. Bu hâtır, müridin feraseti, sâlikin mükâşefesi ve ârifin müşâhedesidir. Bu, Allah’ın Celâl sıfatıyla geldiğinde yok eder. Allah’ın Cemâl sıfatıyla geldiğinde sabit ve bâkî kılar. Allah’ın Kemâl sıfatıyla geldiğinde ise düzeltir ve hidâyete erdirir. Allah’ın Celâl sıfatında sabra, Cemâl sıfatında şükre, Kemâl sıfatında ise sekînete/huzura hazırlanırlar.⁸⁴

Melâmet ehlinin tasavvuf anlayışı veya niteliklerini Ahmed Zerrûk şöyle sıralar:

- Hevâyaya muhalefet etmek, iddia sahibi olmamak, isim ve sıfatlarla ahlâklanmak ve bunlara yapışmak

- Kendini küçük görmek, muhtaç olduğunun farkında olmak, zavallı olmak ve alçak gönüllülük

Bu zümrenin nazarında sûfi: “(Nefsine ait istekleri yerine getirilmediği için), dünya ve ahirette yüzü kara yani mahzûn olan kişidir.” İddia sahibi olmayı terk etmek ise câhın/itibarın kaybolmasına ve kulluğun gerçekleştirilmesine işaretler. Çünkü bir haberde “*Ben, benim için mahzûn ve kırık olan kalplerin yanındayım*”⁸⁵ denilmiştir.⁸⁶

Melâmet ehlinin zikri, şu virde olduğu gibi tenzihtir: “Sübhânallahil-azim, sübhâna'l-meliki'l-kuddûs.” Buna benzer diğer tenzih zikirleri de mevcuttur. Bu yolun gerekliliklerini tamamladıklarında onların nefislerinde kendini kusurlu görme hâli zuhûr eder. Muhakkak ki buyruk, el-Hakîm, el-Alîm ve el-Habîr olan Allah’tandır. Onların sahip oldukları nimetler, ihsanın ta kendisidir. Onların ne bir işareti ne de bir ismi vardır. Onlar Allah’a yakınlığın alametlerini kendilerinde görünceye kadar secde etmeye devam ederler. Çünkü “*Kulun Rabbine en yakın olduğu hâl, secde hâlidir.*”⁸⁷ buyrulmuştur.⁸⁸

⁸⁴ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 73-74.

⁸⁵ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, thk. Abdülhamid b. Ahmed b. Yûsuf b. El-Hindâvî, yay. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000, c. I, s. 230.

⁸⁶ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 74.

⁸⁷ Müslim, *Salât*, 215; Ebû Dâvûd, *Salât*, 148.

⁸⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 74-75.

İbnü'l-Arabî, "râkiûn" ve "melâmetiyye" yi ricâlü'l-merâtib içinde iki farklı zümre olarak ele almış, Ahmed Zerrûk ise bu iki zümrenin aynı olduğunu ifade etmiştir. Her iki müellif de bu zümrenin en yüksek taife olduğu, sayılarının belli olmadığı, hâllerinin halka gizli, her an Hak'la birlikte, rubûbiyetin azametinin istila ettiği konularında hemfikirdir. İbnü'l-Arabî melâmetîleri velâyet noktasından ele alarak konuya felsefî bir telakki olarak yaklaşmıştır. Ahmed Zerrûk ise konuyu "rubûbiyetin azametine boyun eğip kulluk âdâbına bağlı kalma" noktasından ele alarak, râkiûnun amellerini, makamlarını, hâllerini, esmâ tecellîlerini, zikirlerini, tasavvuf anlayışı ve sahip oldukları niteliklerini zikretmiş ve meseleyi amelî tasavvuf açısından değerlendirmiştir.

2.6. Sâcidûn

Secde edenler anlamına gelen "sâcidûn" Ahmed Zerrûk'a göre altıncı mertebedir. Onların sûretleri yok olmuş, mücâhede ile nefisleri ve vücûdları fâni olmuştur. Fenâ erbâbı, tüm geçitlerden, çıkış yollarından soyutlanmış ve Allah Teâlâ'nın el-Latîf, el-Habîr, el-Hakîm, el-Alîm, es-Semi' ve el-Basîr sıfatlarını kendilerinde gerçekleştirdiklerinde beşeriyetin esaretinden kurtulmuşlardır. Onlar tam anlamıyla kâmil bir şekilde yaşarlar. Tedbir yaşamın yarısı olduğu gibi Allah için tedbiri terk etmek de kâmil bir yaşamın gereğidir.⁸⁹

Bu mertebe, tevhidi müşâhede etmiş fenâ erbâbının mertebesidir. Bu kişilere "evtâd" denilir. Onlar dört kişidir. Onlardan her birinin Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olmak üzere rûkûnlerden/dayaklardan bir rûknü vardır. Evtâdın dört kişi olup her birinin bir yönde makamının oluşu hakkında sûfilerin mutabık olduğunu söyleyebiliriz. Ancak "sâcidûn" ile "evtâd"ın aynı zümre olarak değerlendirilmesi sadece Ahmed Zerrûk'a aittir.

İbnü'l-Arabî de sâcidûnu secde eden erkek ve kadınlardan oluşan evliyâyâ ait bir grup olarak zikreder. Ona göre Allah, onları kalp secdesiyle dost edinmiştir. Onlar, dünya ve ahirette başlarını kaldırmaz. Bu hâl, kurbet (yakınlık) hâli iken aynı zamanda mukarrebûnun sıfatıdır. Secde ancak bir tecellîden ve müşâhededeki kaynaklanır. Bu nedenle Allah, "Secde et ve yaklaş"⁹⁰ demiştir. Bu secde, Allah'ın ikramı, iyilik ve ihsanıdır.⁹¹ İbnü'l-Arabî evtâdı, ricâl içinde sayarak onların her birinin ilimleri, peygamberlerle ilişkisi,

⁸⁹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 76.

⁹⁰ Alak, 96/19.

⁹¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/52.

sorumlu oldukları bölge hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ona göre Allah Teâlâ bu kimseleri, Kur'ân-ı Kerîm'de “Biz yeryüzünü bir beşik ve dağları da birer evtâd olarak yaratmadık mı?”⁹² âyetinde geçtiği üzere, “cibâl (dağ)” olarak zikreder. Yani dağlar yerin çivileri statüsünde olduğu gibi, bu evtâd da âlemin çivileri konumundadır. Yine “Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım...”⁹³ âyetinde İblîs, insanları saptırmak için bu dört yönden harekete geçip onlara musallat olduğunda, Allah, evtâd ile bu dört yönü muhafaza altına alır.⁹⁴ Buradan hareketle diyebiliriz ki İbnü'l-Arabî, evtâd konusunu onların âlemdeki tasarrufları açısından ele almıştır. Ancak buna ilave olarak şu hususu da zikretmek gerekir ki o, mülk âleminin tasarrufu yanında evtâdın, insanların güzel ahlâklarını da temsil ettiğini belirtmektedir.

Ahmed Zerrûk ise büyük ölçüde evtâdın tasavvufî görüşleri, makamları ve ahlâkî özelliklerinden bahseder. Evtâdın tasavvuf anlayışını şöyle ifade eder:

- Varlıktan soyutlanıp, Hak'la pâyidâr olmak
- Şekillerin yok olması ve insan tabiatının yatışması.
- Tecrîd, safâ, vefâ ve fenâ.

Yapılan bu tanım tasavvuf lafzının harflerinden alınmıştır; “t” harfi tecrîd'den, “sad” harfi safâ'dan, “v” harfi vefâ'dan, “f” harfi fenâ'dan gelir. Aslında bu anlayış tasavvuf tarihinde kadim bir tanımlamadır. Ancak bu tanımın evtâda ait bir vasıf olarak nitelendirilişinin ilk olduğunu söyleyebiliriz.

Ahmed Zerrûk, bu zümrenin tarikat yolunda ve tahkik ilmine girişte on makamı olduğunu söyler ve bu makamları şöyle sıralar: Muhabbet, gayret, şevk, kalak/hüzün/telaş, atş/susama, vecel, hayret, aşk, zehâb/her şeyin gitmesi ve fenâ. Sâcidün, Allah'ın “el-Muhyî, el-Mümît, es-Selâm ve el-Mümin” isimlerine taalluk ederler. Onların ilme'l-yakîn hakkındaki sözleri, doğru bir bakış açısıyla delilin vermiş olduğu şeydir. Ayne'l-yakîn hakkındaki sözleri; mücâhede sebebiyle müşâhedenin yok olmasıdır. Hakka'l-yakîn hakkındaki sözleri ise; secdeleri tam anlamıyla gerçekleştirme, hakîkatine erme.⁹⁵

⁹² Nebe, 78/6-7.

⁹³ A'râf, 7/17.

⁹⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/12; Bursevî, evtâd konusunda İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini aynen zikretmiştir. (Bursevî, *Kitabü'l-Hitâb*, s. 308-310).

⁹⁵ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 80-81.

Sâcidûnun, mevârid, müşâhede, letâif, maârif, temkîn, rehbet, rağbet, sekr, ıstılâh, fehvâniyye, hevâ, enâniyet ve ubûdiyetin tahkiki yanında, sınırların da tahkiki hakkında görüşleri vardır. Onlar, mülk, melekût ve ceberûtun mahiyeti hakkında konuşur ve şöyle derler: Mülk âlemi duyularla idrak edilir. Melekût âlemi akılla idrak edilir. Ceberût âlemi ise Allah'ın mevhibesiyle idrak edilir ki onda hâllerin payı vardır.

Secde ehli, muhakkiklerin iki amacı olduğunu söyler:

1- Talebinin onun yanında sona ermesidir. Bu da vahdet-i vücûd, yani varlığın bir olduğu şuuruna erişmektir. Onun tüm kayıtlardan kurtulması, hatta kurtulmaktan bile sıyrılmasıdır. Burada isimlerle donanılır, onun latifeleri oluşur, varlığın hem şekline hem de tavırlarına hâkim olur.

2- İkinci amacı, o şahit olduğu şeyde kalmaz, o makama da kanaat etmez. Nitekim "Allah Vâsi'dir, Alîm'dir."⁹⁶ buyrulmuştur.⁹⁷

Allah'ın tecellîlerinin sonu olmadığı gibi, bundan dolayı ârifin orada durmasının da bir sonu yoktur. Bu durum ârifin kalbinin şifası ve isteklerinin kesildiği mertebedir. Bu topluluğun zikirleri, tekbir, ta'zim ve bu tarzdaki zikirlerdir. Bu makamın gerekliliklerini yerine getirmek istediklerinde, ebedî bir secdeyle secde ederler, ruhlarını onun dışındaki her şeyden arındırır, nefislerinin dağlarını yerle bir eder, daha önce şahit olmadıkları şeylere şahit olurlar ve bilmedikleri şeyleri bilirler. Böyle bir durumda iken aczin sultanı onları aniden yakalar ve izzet örtüsüyle onları sarar, kuşatır. Varlığı olmayan kimse fânî olur ve ezeli olmayan bekâya erişir. Mennân olan Allah, eksiksiz lütuf ve ihsanlarıyla onlara iyilikte bulunur. Onlara temiz bir hayat yaşatır ve "Onları işledikleri amellerin en güzeliyle mükâfatlandırır."⁹⁸ Onları fenâdan sonra bekâya eriştirir. Onlar, hâl lisanıyla "Sûr'a üflenir... Bir de görürsün ki onlar kalkmış bakınıyorlar."⁹⁹ âyetini okurlar.¹⁰⁰

Özetle Ahmed Zerrûk, tevhidi müşâhede etmiş fenâ erbâbının mertebesi olarak "sâcidûn" ile "evtâd"ı aynı zümre olarak değerlendirmiştir. Evtâdın, sayılarının dört ve her birinin Doğu, Batı, Kuzey ve Güney olmak üzere bir yönden sorumlu oluşu hakkında sûfiler hemfikirdir. Bu dört yönün

⁹⁶ Bakara, 2/268.

⁹⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 81-82.

⁹⁸ Zümer, 39/35.

⁹⁹ Zümer, 39/68.

¹⁰⁰ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 83-84.

korunmasında evtâdın görevleri de Allah'ın Hay, Alim, Kadir ve Mürîd isimlerine karşılık gelmekte olduğu belirtilmiştir. Oysa Ahmed Zerrûk evtâdın, Allah'ın “el-Muhyî, el-Mümît, es-Selâm ve el-Mümin” isimlerinin mazharı olduğunu söylemiştir. Buna ilave olarak o, evtâdın tasavvufî görüşleri, makamları ve ahlâkî özelliklerinden bahsederek ahlâkî açıdan değerlendirirken aynı zamanda bu zümreyi, fenâ-bekâ ve vahdet-i vücûd çerçevesinde mefkûrevî bir telakki olarak da zikretmiştir.

2.7. el-Âmirûne bi'l-Ma'rûf

“Ma'rûf” kelimesi irfan kökünden gelen Arapça bir sözcük olup “bilinen, tanınan, benimsenen şey” anlamına gelir.¹⁰¹ Râgıb el-İsfahânî, “ma'rûf, akıl ve şeriâtın iyi olarak nitelendirdiği fiilleri ifade eden bir isimdir, der.¹⁰² Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla geçen “el-âmirûne bi'l-ma'rûf” ifadesi genellikle “iyiliği emretmek” şeklinde tercüme edilmiştir. Ahmed Zerrûk'a göre ise bu ifade, aşamalı olarak iki anlamı barındırır. Birincisi “ma'rûfla iş yapmak” anlamıdır ki bunu kendisinde gerçekleştiren kimse ancak ikinci aşamaya yani “başkasına ma'rûfu emretmek” anlamına geçebilir. Böylelikle yedinci mertebe “el-âmirûne bi'l-ma'rûf” doğru yolda olanların imamları ve ilimde derinleşen âlimlerdir. Onlar takvânın tüm mertebelerini hakkıyla gerçekleştiren bekâ ehlidir. Bu zümreden olanlar tüm âlemde ma'rûfla iş yaparlar ve tüm öğretilerini ilahî nurlarla süslerler. Onlar ta'alluk, tahalluk ve tahakkuk erbabıdır; ilahi isimlere sarılmış, onlarla ahlâklanmış ve onların hakikatine ermiş kimselerdir. Makamlarında temekkün etmiş ve nefislerinin hazlarından tamamen kurtulmuşlardır.¹⁰³

Ahmed Zerrûk bu zümrenin tasavvuf anlayışını şöyle anlatır:

- İhlâsı müşâhede ederek emri yerine getirmek ve sünnete tâbî olmak, emirlere uymak ve gönülleri arındırmak
- Sözlerin doğru; amellerin ihlâslı ve kemâl sıfatlarıyla hâllerin arınmış olması.

Bu yoldaki kişilerin, isimlerin mânaları ve sıfatların hakkıyla uygulanması, hakikatlerin incelikleri ve işaretlerin letâifi hakkında görüşleri

¹⁰¹ Kavram hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 138-141.

¹⁰² İsfahânî, *Müfredât*, s. 693.

¹⁰³ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 85.

vardır. O derin bir denizdir, hassas bir meslektir ve hayret veren bir misaldir. Hz. Peygamber'in (s) şu hadisinden hareketle "Rabbânî ahlâk" hakkında konuşurlar: "Muhakkak ki Yüce Allah'ın üç yüz ahlâkı vardır. Kim bu ahlâklardan biriyle ahlâklanırsa cennete girer."¹⁰⁴ Yine Hz. Peygamber'in (s) şu sözünde buyurduğu gibi "İlahî nefhalar" hakkında konuşurlar. "Muhakkak ki yaşadığımız zamanın her gününde Rabbinizin özel tecellileri vardır; onlara dikkat edin ve kalplerinizi açık tutun."¹⁰⁵ Onlar Hz. Peygamber'in (s) şu sözünde bahsetmiş olduğu "Rabbânî nazarlar" hakkında da konuşurlar. "Yüce Allah, kullarının gönüllerine her gün üç yüz altmış defa nazar eder. Kim o nazarlardan birine denk gelirse evliyâlar defterine yazılır."¹⁰⁶ Onlar, velâyetin evreleri ve sırları hakkında da görüş beyan ederler.¹⁰⁷ Bu zümreden olanlar tüm âlemde ma'rûfla iş yapma, tahalluk ve tahakkuktan sonra ikinci aşama olan ma'rûfun yapılmasını emrederler. Onlar insanlara nasihat etmeye ve iyiliği emretmeye devam ederler. İhsan mertebesinden sonra uzuvlarını kontrol etme, nefislerinin zorbalığının üstesinden gelme, akıllarını vezir, ruhlarını âmir ve sırlarını imam kılma konusunda onlara yol gösterirler. Uzuvlara itaati, nefislere tevâzuu, ruhlara adaleti, akıllara anlamayı ve sırlara teslim olmayı emrederler.¹⁰⁸

Ahmed Zerrûk "el-âmirüne bi'l-ma'rûf" zümresine "imâmân/iki imam" da denildiğini söylemiştir. Onlardan biri, kutbun sağında, diğeri solundadır. Sağdaki imam, melekût âlemine, soldaki imam ise mülk âlemine bakar. Mülk sahibi, buradaki her âlemde ona layık olanın güzelinin zuhûr etmesini emreder. Melekût sahibi ise her şeyde en makul olanın zuhûr etmesini emreder. Zâhirin imamına, İmam-ı Mâlik ve İmam-ı Şâfiî örnek verilebilir. Bâtının imamına ise Cüneyd-i Bağdâdî ve Serî es-Sekatî misal verilebilir.¹⁰⁹ Kuşeyrî de Hızır'a (s) dayandırdığı bir rivâyette İmam-ı Şâfiî'nin evtâddan olduğunu söylemiştir.¹¹⁰

Şeyh Zerrûk'a göre el-âmirüne bi'l-mâ'rûf zümresinin zikirleri, İhlâs Sûresi; makamları ise lahz, vakt, safâ, sürûr, sır, nefis, gurbet, fark, gaybet ve temkîndir. Bu zümre, Allah'ın "el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hak, el-Vekîl" isimlerine taalluk ederler. Onların nazarında hârikulâde olaylar, kerâmette normal hâllere

¹⁰⁴ Hadis olarak aktarılan bu rivayeti kaynaklarda bulamadık.

¹⁰⁵ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, Kahire 1994, 19/233.

¹⁰⁶ Kaynaklarda bu rivayeti bulamadık.

¹⁰⁷ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 85-86.

¹⁰⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 86.

¹⁰⁹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 86-87.

¹¹⁰ Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tkd. Nevâf el-Cerrâh, Beyrut 2001, s. 270.

dönüşür; olağan bir şey, olağanüstü olur; olağanüstü olan alışlageldik olur. Bu makamın gerekliliklerini gerçekleştirmek istediklerinde bu yolda olanlara rehberlik etme konusunda uzmanlaşır, kısıtlamaya devam etmekten korkar, emirleri mülahaza etmekten sakınır, mahviyete sarılır ve bir makamda durmazlar. Kanaat Allah'a karşı olursa, yani Allah'tan kanaat edip uzaklaşmak, içinde bulunulan durumla yetinmek, şeklinde olursa bu, mahrumiyettir.¹¹¹

İbnü'l-Arabî'ye göre de evliyâdan bir grup, "el-âmirüne bi'l-ma'rûf" dur. Allah, onları insanlara, Allah'ı emretmeleri nedeniyle dost edinmiştir. Çünkü Allah, ma'rûftur ve "Allah'ı emredenler" demek ile "ma'rûfu emredenler" demek arasında bir fark yoktur. Çünkü Allah, inkâr edilemeyen ma'rûftur.¹¹² İbnü'l-Arabî, imâmânın ise her dönemde iki kişiden fazla olmadığını, kutbun sağında yer alan imamın, mülk âleminin bătını olan melekût âleminde sorumlu olduğunu söyler. Ona göre mülk âlemi, taayyünât-ı esmâiyeden ibâret olup, ilâhî fiillerin tecellî ettiği yerdir. Bu imam, "Rabbi'n-nâs" makamında kaim olup, onun ismi Abdü'r-Rab'dır. Kutbun solunda yer alan diğer imam ise, mülk âleminde sorumludur. O, "Meliki'n-nâs" makamında kâim olup, ismi Abdü'l-Melik'tir ve mertebe bakımından Abdü'r-Rab'den daha üstündür. İbnü'l-Arabî, iki imamdan ve tasarruflarından detaylı bir şekilde bahsetmektedir.¹¹³

İmâmân hakkında Bursevî,¹¹⁴ Kâşânî¹¹⁵ ve Gümüşhânevî de İbnü'l-Arabî ile benzer açıklamalara yer verir. Ancak Gümüşhânevî imâmânın amellerini de zikreder. Şöyle ki bu amellerin dördü zâhirî, dördü de bătîndir. Zâhirî amelleri: Zühd, verâ, emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münkerdir. Bătîni ameller: Sıdk, ihlâs, hayâ ve murâkabedir.¹¹⁶ Genellikle sufilerin imâmân hakkındaki görüşleri İbnü'l-Arabî'nin izahlarına dayanmaktadır. Ahmed Zerrûk da İbnü'l-Arabî'yle imâmânın sayısı ve tasarrufları konusunda hemfikirdir. Ancak o, el-âmirüne bi'l-ma'rûfun, imâmânla aynı zümre olması, ma'rûfla iş yapma aşamasında amele dayalı, bunun neticesinde ma'rûfu emretme mertebesine erişme noktasında tasarrufa dayalı değerlendirmelerde bulunmuş, amele ve zikre yönelik açıklamalarıyla bu konuda orijinal görüşler ortaya koymuştur.

¹¹¹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 87-88.

¹¹² İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/53.

¹¹³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 4/300-305.

¹¹⁴ Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, s. 307-308.

¹¹⁵ Kâşânî, *Istulâhâtü's-Sûfiyye*, s. 57.

¹¹⁶ Gümüşhânevî, *Câmiu'l-Usûl*, vr. 10-11.

2.8. en-Nâhûne ani'l-Münker

Ma'rûf kelimesinin zıddı olan münker, "Bir şeyi bilmemek, bir şey zor ve sıkıntılı olmak" gibi anlamlar taşıyan nükr veya nekâret kökünden gelir ve "tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey" demektir.¹¹⁷ Aklın ve şeriâtın benimsemediği davranışları anlatan¹¹⁸ ve Kur'ân-ı Kerîm'de "en-nâhûne ani'l-münker" şeklinde geçen bu lafız, "kötülükten vazgeçirmeye çalışmak" olarak anlamlandırılmıştır. Ahmed Zerrûk "el-âmîrûne bi'l-mâ'rûf"da olduğu gibi sekizinci merteye olan "en-nâhûne ani'l-münker" mertebesinde de iki aşamalı bir yol izlemiştir. Ona göre "en-nâhûne ani'l-münker" öncelikle münkerden uzak duranların, sonrasında münkerden uzaklaştıranların yoludur. Bu zümrede olanlar, nefislerini hevâdan alıkoyar ve akıllarını iddiada bulunmaktan sakındırırlar. Varlık hakkında da yokluk hakkında da, levhin ve kalemin müşâhede üzerine iddiada bulunmazlar. Bu yolda olanlara "hulefâ/halîfeler" denilmiştir. Onlar celâl ve vefâ ehlidir. Onlar emirlerin ve imamların mertebesinin üstündedir. Onlar daha çok hâle şahit olmuş ve Allah'la birlikte murâkabe sayesinde daha çetin makamlara erişmişlerdir. Bunun sebebi, ilimdeki vukûfiyetleri, isim ve resmin/süretin gidişiyile hakîkate ermeleridir. Onlar, ikinci fark mertebesinin ehlidir. Onlara göre ikinci fark: Kulun Allah'ın yüceliğini müşâhede etmesinden dolayı emri yerine getirmeye ve nehiyden uzak durmaya dönmesidir. Onlar son makamda olmalarına rağmen, başlangıçtaki hâllerindeki amellerine geri dönerler. Onlar kürsiyi imar edenlerdir.¹¹⁹

Evlîyâdan bir grup olarak münkerden alıkoyan erkek ve kadınları (en-nâhûne ani'l-münker) sayan İbnü'l-Arabî, Allah'ın, onları ma'rûf vasıtasıyla (Allah ile ya da Allah'ı tanıtarak) münkerden alıkoymak özelliğiyle dost edindiğini belirtir. Çünkü ona göre tanınmayan (münker), müşriklerin kendi gayretleriyle var ettiği ortaktır. Öyleyse ilahî ve irfanî esaslı tevhid, bunu kabul etmez ve yadırgar (münker). Böylece o, "çirkin ve yalan olan bir söz"e dönüşür. Binaenaleyh dışta varlığı olan bir ortak yoktur. Bu nedenle Allah'ın varlığını birleme (tevhid) ile ilgili mârifet, onu inkâr eder ve 'münker söz' diye adlandırılır.¹²⁰ Burada İbnü'l-Arabî, en-nâhûne ani'l-münkeri evliyâdan bir grup olarak zikreder ve tevhide dayalı bir açıklama getirir. Ancak o, "halîfe"yi bu zümreden farklı olarak kutub çerçevesinde ele alır. Halîfe kavramı, belirsiz

¹¹⁷ Çağrıncı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", s. 138.

¹¹⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 693.

¹¹⁹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 89.

¹²⁰ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/53.

olarak (nekre) kullanıldığında, herhangi bir şey üzerine halîfe atanmış insan kastedilir. Bu noktada hilâfet, halîfenin Hakk'ın ve âlemin hakikatleriyle zuhûr etmesi hakkına nispetle genişler ve daralır. Bu mânada her insan halîfedir. İkincisinde ise halîfe lafzı, belirli olarak (mârife) kullanıldığında, iki anlama götürür. Bu durumda halîfe; “insan-ı kâmil”, “kutub”, “vaktin sahibi” olabilir. Böylelikle halîfenin sayısı, zamanın değişmesiyle artar. Diğer anlamda halîfe, her zamanda, vaktin sahibinin veya kutbun sûretiyle zuhûr eden tek kişidir.¹²¹

“en-Nâhûne ani'l-münker”i İbnü'l-Arabî gibi tevhid noktasından ele alan Ahmed Zerrûk bu zümrenin tasavvuf anlayışı konusunda şu bilgileri verir:

- Tasavvuf: Tecrîd, tefrîd ve tevhîddir.

- Tasavvuf, senin senden fenâ olmandır. Bu fenâ hali, onunla gerçekleşir. Çünkü o, seninle sende fâil olandır, çünkü sen, sende değilsin.

- Tasavvuf, nefsi hevâdan uzaklaştırmak, en yüksek makamdan korkmak ve esmânın mânasının hakikatine ermektir.

- Tasavvuf, ihlâsın aslıdır, kassâsların yıldızıdır ve havâssa katılmak, onları takip etmektir.” Çünkü Hz. Peygamber (s) “*Arındığınızda ve tertemiz olduğunuzda cennete girmenize izin verilir.*”¹²² buyurmuştur.¹²³

Şeyh Zerrûk'a göre bu zümrenin zikri, “Âyetü'l-kürsî”dir. Onların, verânın incelikleri, bidatlerden sakınma, nihayetin tashihi için bidâyete geri dönme ve yararlı hale getirmek için hazırlık yapmak, huzurda olma âdâbı ve Allah'ın her ismi hakkında da görüşleri vardır. Kısaca onlar, zâhirî olarak sâlih amel ile bâtınî olarak da kâmil bir ihlâsla hazırlanırlar. Onlar velâyetin gizliliğine teşvik eder ve amacın farkına varılmasından sakınırlar. Çünkü Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: “*Allah Teâlâ üç şeyi, üç şeyde gizlemiştir. Rızâsını tâatinde gizlemiştir; bu sebeple ona kullukta hiçbir şeyi küçük görmeyin. Gazabını günahta gizlemiştir; bu yüzden Allah'a karşı yapılan hiçbir günahı küçük görmeyin. Evliyâsını, mü'min kulları arasında gizlemiştir; bundan dolayı kullarından hiç kimseyi hor görmeyin.*”¹²⁴

¹²¹ Suad el-Hakîm, *el-Mu'cemu's-Süfi*, Beyrut 1401/1981, s. 419.

¹²² Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 1/245.

¹²³ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 89-90.

¹²⁴ Bu söz Cafer-i Sâdik'a nisbet edilir. Bkz. Ebû Tâlip el-Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, I, 347; Gazzâlî, *İhyâ*, IV/49.

en-Nâhûne ani'l-münkere göre velâyet, en uzak felektir. Kim ondan geri durursa ona muttalî olur. Kim ona muttalî olursa bilir. Bilen kimse bildiklerinin sûretinde dönüşür. Bu yüzden velî, meçhuldür; bilinemez. Tanımlanamayacağı için belirsizdir. Herhangi bir sûretle kayıtlanamadığı gibi gizemi de çözülemez. Onların takip ettikleri on makam şöyledir: Mükâşefe, müşâhade, muâyene, hayâ, kabz, bast, sehv, sekr, ittisal, infisâldir. Bu zümre, Allah'ın el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Kadîr isimlerine taalluk eder.¹²⁵

Sûfiler genellikle imâmânın kutba velâyet edeceği görüşündedir. Oysa Ahmed Zerrûk, "en-nâhûn ani'l-münker"ın, kutub makamına velâyet edeceğini ve hilâfetlerinin de bundan ileri geldiğini söylemiştir. Ahmed Zerrûk'a göre onların işleri dört tanedir:

- 1- Bir gün oruç tutup bir gün tutmamak
- 2- Gecenin son çeyreğini ibadetle geçirmek
- 3- Elinin emeği ile geçinmek
- 4- Cesur ve kararlı bir şekilde cihad etmek.

Bu hususta Hz. Peygamber (s) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "*Davud (s) insanların en âbidiydi. Bir gün oruç tutar bir gün yerdi. Gecenin yarısını uyuyarak, üçte birini de ibadetle geçirirdi.*"¹²⁶ Allah, Dâvud'a (as) azminin doğruluğu sebebiyle şöyle nida etti: "Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık."¹²⁷ İşte o an Dâvud'un (s) kalbinin katılığı yumuşamış, onun kuvveti, Rabbinin yardımı ve amacının doğruluğu ile demiri işlemiştir.¹²⁸ Buradan anlaşılacağı üzere bu makamın şeyhi, Ahmed Zerrûk'a göre kendisine hilâfet verilmiş Hz. Dâvud'dur. Dolayısıyla o, hulefânın amellerini ve yeryüzündeki vazifelerini de Hz. Dâvud'a nisbet edilen amellerle açıklamıştır. Bursevî de halife konusunda "Hilâfet arzla mütegayyidedir. Nitekim tenzilde şöyle gelir: 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'¹²⁹ 'Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde bir

¹²⁵ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 90-92.

¹²⁶ Buhârî, *Savm*, 57, 59; *Enbiya*, 37,38; Müslim, *Siyam*, 182; Ebû Dâvud *Savm*, 66; Nesâî, *Siyam*, 69, 76, 77, 78; İbn Mâce, *Siyam*, 31; Dârimî, *Savm*, 42.

¹²⁷ Sâd, 38/26.

¹²⁸ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 92.

¹²⁹ Bakara, 2/30.

halife kıldık.’¹³⁰ Bursevî, arz-ı merkez-i âlem ve mahall-i fenâ, benî Âdem’dir.”¹³¹ diyerek Ahmed Zerrûk ile benzer görüşleri zikretmiştir.

Ahmed Zerrûk’a göre hulefâ, bu makamın gerekliliklerini yerine getirmek için imam tarafına yönelir, ayakkabılarını çıkarır ve kesin bir uzaklaştırma ile aradaki yakazayı giderir. Bu sırada gözü açılır ve ona, kutubluğun teklifi ve küllî imamlık görünür. Daha sonra o, ta’lîm kürsüsüne oturur ve ona anlatma yolları kolaylaştırılır. İrfan nidasıyla hitap eder. İnsanın kemâlî üzere uyarılarda bulunarak şöyle der: “Mutlak mevcûd, vâcibü’l-vücûd, işleri ve mahlukâtı yoktan var eden, kendini hakîkate ve Hakk’a adanmış olanlara nimet veren Allah’a hamd olsun. Salât ü selâm tasdik edilmiş olanı doğrulayan, görevini başarıyla tamamlamış son peygamber olan, onunla bütün kâinatı aydınlatan ve gelmesinin bereketiyle ayın yarıldığı Hz. Muhammed’e (s), ailesine, ashâbına ve ona iman edip onu tasdik edenlere ve kutbî velâyeti doğrulayıp bunu gerçekleştirenlere, bütün varlığıyla teslim olanlara olsun.”¹³²

“En-nâhûne ani’l-münker” ilk olarak İbnü’l-Arabî, sonra Ahmed Zerrûk tarafından ricâl zümresi içinde değerlendirilmiştir. Ahmed Zerrûk, bu zümreyle hulefâyı aynı iki zümre içinde zikrederken İbnü’l-Arabî, hulefâyı kutub içerisinde değerlendirmiştir. O, yüzük kaşı (fass) benzetmesini kullanarak, insanın hilâfetine vurgu yapmış, Hakk’ın âlemde insan yoluyla tasarruf edişini böyle açıklamıştır. Ahmed Zerrûk ise konuya daha farklı açılımlar getirerek “münkerden uzak duranlar” ve tevhîdin hakîkatine erme noktasında amelî; “münkerden uzaklaştıranlar” ve kutba velâyet etme noktasında tasarrufî açıdan yaklaşmış ve bu yönde açıklamalara yer vermiştir. Yine o, bu makamın Hz. Dâvud’un makamı olduğunu, haliyle bu zümrenin amellerini ve sorumluluklarını da âyet ve hadislerde zikredilen Hz. Dâvud’un amelleri ve vazifeleriyle izah etmiştir.

2.9. el-Hâfîzûne li-Hudûdillâh

Ahmed Zerrûk’a göre dokuzuncu mertebe “Allah’ın sınırlarını muhafaza edenler” anlamına gelen “el-hâfîzûne li-hudûdillâh”ın mertebesidir. Onlar, kutubdur¹³³ ve âlemde Allah’ın nazarı konumundadır. Hakk’a nispetle

¹³⁰ Sâd, 38/26.

¹³¹ Bursevî, *Kitâbü’l-Hitâb*, s. 308.

¹³² Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 93.

¹³³ Kutub, sözlükte “değirmenin mili, eksen demiri, eksen, bir topluluğun yöneticisi” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise “velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî

mertebeleri, insan mertebesidir. Onların nazarı onun nazarıdır ki Hak, yarattıklarına bu nazarla bakar ve onlara merhamet eder. Kutub, mukarrebdir, Allah'a yakın olan kuldur. O mevcudâtın eridir. Zamanında tekdir. Ona "gavs ve imam" da denilir. O Allah'ın sınırını korur, hükümlerini uygular, kendi zamanındaki velîleri destekler, İslam, iman ve ihsan makamlarında usta konumundadır. Allah, onu kemâle ve ricâlin ulaşabileceği en yüksek makamına eriştirmiştir. Onun hiçbir vasfı ve sıfatı yoktur ki Allah'ın güç ve kudreti ile gerçekleşmemiş olsun. Bunun neticesinde cennetin hazinelerini kazanır. Onda cömertliğin birliği görünür. Allah her yüz senede kendisine davet eden bir er yaratır. Hz. Peygamber'in (s): "*Her asırda bir sâbik (öne geçen, önde bulunan, öncü) vardır.*"¹³⁴ "*Şüphesiz ki Allah her yüz senede bu ümmetin dinî işlerini yenileyecek bir er gönderecektir.*"¹³⁵ hadisleri bu hususa işaret eder.¹³⁶

Kutbu, "asâleten veya vekâleten hâl ve makamları kendisinde toplayan kimse" olarak tarif eden İbnü'l-Arabî, onun dairenin merkezi, çevresi, âlemin etrafında döndüğü eksen ve Hakk'ın aynası olduğunu ifade eder. O, bu vasıflarıyla "bütün zamanlarda âlemde Allah'ın nazargâhıdır". O, İsrâfil'in (as) kalbi üzerindedir. Kutub, zamanında tektir ve kendisine sığınıldığı zaman "gavs" olarak adlandırılmaktadır. Allâh Teâlâ, ona kendi katından en büyük ilâhî sırları vermiştir. Rûhun bedende dolaştığı gibi, kutub da kâinâtın gizli ve açık noktalarında dolaşır durur. Zîrâ evrenin en yüce ve en aşağı mertebelerinde sürmekte olan hayâtın rûhu ondan feyezân eder. Bir de kutbu'l-aktâblık makamı vardır ki bu makam, Hz. Muhammed'in (s) nübüvvetinin bâtınıdır. Bu makama ancak ekmeleyet derecesine ulaşması hasebiyle onun özel verâsetini kazanmış olan kimseler erişebilir.¹³⁷

İbnü'l-Arabî, evliyâdan bir grubun "hâfizün" olduğunu belirtmiş, ancak bunları özelliklerini zikrederek farklı bir zümre olarak sınıflandırmıştır. Allah, hıfz-ı ilâhî (ilâhî koruma) ile onları dost edinmiş, onlar da korumaları gereken şeyi bu sayede koruyabilmiştir. Allah'ın zikrettiği "hâfizün"u iki zümre şeklinde ifade eden İbnü'l-Arabî bu zümrelerden birinin "cinsel organlarını

---

yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" mânasında kullanılmış, bu makama da kutbiyyet denilmiştir. Kutub hakkında rivayetler ve detaylı bilgi için bkz. Süleyman Ateş, "Kutub", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 498-499; Atlı, *Tasavvufu Ricâlü'l-Gayb*, s. 33-64; Uğur, *Tasavvufu Ricâlü'l-Gayb Anlayışı*, s. 41-71.

¹³⁴ İsfehâni, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/8.

¹³⁵ Ebü Dâvûd, *Melâhim*, 1.

¹³⁶ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 94.

¹³⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 3/11.

koruyanlar”¹³⁸ olduğunu ve bunlar hakkında Allah’ın; “Allah onlara bir mağfîret hazırlamıştır.”¹³⁹ buyurduğunu söyler. Diğer zümre ise “Allah’ın sınırlarını koruyanlardır.”¹⁴⁰ Bu zümre hakkında Allah “Sabredenleri müjdele!”¹⁴¹ buyurmuştur. Bu zümrelerden birincisinde anlam daraltılmış, o özelliği taşıyanlara has kılınmış, ikincisinde ise genelleştirilmiştir.¹⁴²

O, kutub ile gavsın aynı kişi olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Zerrûk da kutubla gavsın aynı kişi ve Allah’ın nazargâhı oluşu konusunda İbnü’l-Arabî’yle aynı görüşleri beyan etmiştir. Kâşânî,¹⁴³ Bursevî¹⁴⁴ ve Gümüşhânevî¹⁴⁵ de İbnü’l-Arabî ile benzer görüşleri zikretmişlerdir. Aslında sûfilere genelinin bu konudaki görüşleri İbnü’l-Arabî kaynaklıdır, diyebiliriz. Ancak Ahmed Zerrûk, “el-hâfîzûne li-hudûdillâh” ile kutbun aynı olduğunu söylemesi, hadise dayanarak her yüz senede bir er geleceği ve taşıdığı nitelikleri zikrederek diğer sûfilerden farklı görüşlere de yer vermiştir.

Herkesten farklı olarak İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), gavs ile kutb-ı medârın farklı kişiler olduğunu, söylemiştir. Ona göre gavs, yapacağı işlerde kutb-ı medâra yardımcı olur.¹⁴⁶ “Gavs-ı A‘zam” olarak bilinen Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-66) ise hiçbir evliyânın mertebesinin kutbun mertebesinden yüksek olmadığını, onun örtüsünden yüksek bir örtü, onun şühûdundan daha zâhir bir şühûd ve şeriate ittibâsından daha kuvvetli bir ittibâsı da bulunmadığını söylemiştir. Hiçbir şeyin kutba gizli kalmadığını ve onunla beraber olan kimsenin şakî olmayacağını belirterek kutbun mertebesi ve şeriate bağlılığı üzerine vurgu yapmıştır.¹⁴⁷ Yine Geylânî, kutbun âlemde tasarruf sahibi olduğunu, ümmet içinde Peygamber’in hizmetçisi, nâibi ve halifesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Her kutbun bir ismi olduğunu söyleyen Ahmed Zerrûk, zamanındaki velîlerin bunu bildiğini ifade eder. O isimlere örnek olarak “hâmilü’l-ulûm/ilim

¹³⁸ Ahzab, 33/35.

¹³⁹ Ahzab, 33/35.

¹⁴⁰ Tevbe, 9/112.

¹⁴¹ Bakara, 2/155.

¹⁴² İbnü’l-Arabî, *el-Fütühâtü ’l-Mekkiyye*, 3/47.

¹⁴³ Kâşânî, *Istîlâhâtü ’s-Sûfiyye*, s. 162.

¹⁴⁴ Bursevî, *Kitâbü ’l-Hitâb*, s. 299-306.

¹⁴⁵ Gümüşhânevî, *Câmiu ’l-Usûl*, vr. 7, 11-13.

¹⁴⁶ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, trc. H. Hilmi Işık, İstanbul 1979, s. 360.

¹⁴⁷ Abdülkâdir Geylânî, *Risaleler*, haz. Dilaver Gürer, İstanbul: İnsan yay., 2007, s. 176.

¹⁴⁸ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî; Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan yay., 1999, s. 265.

sahibi" ve "muhyi'r-rusûm/zâhir olanları canlandıran" verilebilir. O velîlerin sonuncusu, sûfîlerin efendisi olarak bilinip tanınan ve beklenendir. Ondan sonra bir daha velî gelmez. Hiçbir kimse onun gittiği yoldan gidemez ve hedefini amaçlayamaz. Onun yanında velîlerin misali, fakırında/yokluğunda bir zerre, denizde bir nokta gibidir. Onun gözettiği on makam vardır. Bunlar: Mârifet, fenâ, bekâ, tahkîk, telbîs, vücûd, tecrîd, tefrîd, cem ve tevhîddir.

Bu zümreye göre tevhidi bulmak, gayrdan/ondan başka her şeyden uzaklaşmakla mümkündür. O zaman "bakan ve bakılan" aynı olur. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Bana tecellî edince, her şeyim görür oldu.

*Bana seslendiğinde her şeyim duyar oldu."*¹⁴⁹

Bu mertebe ehlinin zikri, Ahmed Zerrûk'a göre "el-Müfred, el-Müzmar, el-Melîk, el-Azîz, el-Muhît, el-Vâhid, el-Vâcid ve el-Mâcid" dir. Bu isimlerin gerçekleşmesi de zâtının tarifi ve kelimelerinin anlatılması mümkün olmayan Yüce Allah'ın ismiyledir. Ahmed Zerrûk, hulefânın tasavvuf anlayışını şöyle ifade eder:

- Vehmi/kuruntuyu yok etmek, hakkı tahakkuk ettirmek/gerçekleştirmek ve ondaki cem' hâline icabet etmek

- Sınırların muhafazası, müşâhedenin gerçekleşmesi ve varlığın birliği ile donanmak

- Sırrın susması, takdirin giderilmesi, acziyet ve noksanlığın farkında olmak

- İlahî emaneti yüklenmek ve benlikten tamamen sıyrıldıktan sonra yüce sıfatlarla donanmak

- İhâta, haber ve idrak kavramlarıyla hâllenmek.¹⁵⁰

Bu konuya Ahmed Avni Konuk, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini aktararak şöyle bir açıklama getirir: "Âlemden tasarrufât-ı ilâhiyye, halîfetullâh fi'l-arz olan kutub vâsıtasıdır. Onun mahall-i nazarı, ancak Hak Sübhânehû hazretleridir ve bi'l-cümle füyûzât-ı ilâhiyye, âleme onun vâsıtasıyla nâzil olur. Onun ism-i

¹⁴⁹ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 95-98.

¹⁵⁰ Zerrûk, *el-Ucâle*, s. 98-99.

mânevîsi, abdullâh'tır. Binâenaleyh o, "Îlâhî'n-nâs" makamında kâimdir."¹⁵¹ Kutbun ism-i manevîsi olan abdullah, Hakk'ın kendisine bütün isimleriyle tecelli ettiği kuldur. Bu kul, onun en büyük ismini gerçekleştirip, onunla sıfatlandığı için kullar arasında bundan daha yüce bir makam yoktur. Nitekim şu âyette de ifade edildiği gibi bu isim, sadece Hz. Peygamber (s)'e mahsustur: "Allah'ın kulu, onu anmak için kalktığında, onlar neredeyse birbirlerini çiğneyeceklerdi."¹⁵² Hakikaten bu, sadece Hz. Peygamber (s) için geçerlidir. Kutublar için bu makam, sünnetine uymakla ona mirasçı olduklarından dolaydır. Bu isim, başkalarına mecâzen verilir. Çünkü bütün isimlerle muttasıf olmak, vâhidîyyet ve tüm isimlerin ehadiyyeti iledir."¹⁵³ Buradan hareketle tasavvufta "Allah'a kul olma" insanın erişebileceği en yüksek makamdır. Bu husus, Hz. Peygamber'in "kul peygamber" olmayı seçmesiyle yakından ilgilidir. Bu anlamda âlemde en büyük velî olarak kabul edilen kutbun manevî isminin "abdullah/Allah'ın kulu" olması, Ahmed Zerrûk'un kutubluk makamını "insan" makamı olarak addedip, İslam'ın temel akidesi ve yeryüzüne inme sebebi olan "tevhid" ile ve tevhidin hakikatine ermekle nihayete erdirmesi, kutbun âlemdeki tasarrufunu kullukla ilişkilendirmesi, bazı âlimlerin "kutbun İslam'la bağdaşmadığı"¹⁵⁴ yönündeki eleştirilerine verilmiş oldukça anlamlı bir cevaptır.

Sonuç

Şaziliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu kabul edilen Ahmed Zerrûk, Fas'ta dünyaya gelmiş, çocukluğunda ilim tahsiline başlamış, İslamî ilimlerin her birinde eserler verecek kadar o ilmi derinlemesine tahkik etmiştir. Tasavvuf ilminde kaleme aldığı eserlerinden biri "*el-Ucâle*" adlı eseridir. Eser, Tevbe Sûresi'nin 112. âyetinin işârî bir tefsiri mahiyetindedir. Şeyh Zerrûk, âyetteki her bir zümrenin, tasavvufî dokuz mertebeye işaret ettiğini belirterek bu mertebeleri ve özelliklerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Eserde "ricâlü'l-gayb" kavramı kullanılmamakla birlikte "tâibûn/nükabâ, âbidûn/nücebâ, hâmidûn/efrâd, sâihûn/abdâl, râkiûn/melâmetiyye, sâcidûn/evtâd, el-âmirûne bi'l-ma'rûf/imâmân, en-nâhûne ani'l-münker/hulefâ, el-hâfizûne li-hudûdillâh/kutub" şeklinde ricâllullahın zümreleri açıklanmıştır. Eserde bahsi geçen terimler, tasavvuf tarihinde bu konuda yazılmış eserlerdeki kavramlar ve

¹⁵¹ İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *et-Tedbirâtü'l-Îlâhiyye fî Islâh-ı Memleketi'l-İnsâniyye*, trc. ve şrh. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul 1992, s. 204.

¹⁵² Cin, 72/19.

¹⁵³ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *İstulâhâtü's-Süfiyye*, s. 126.

¹⁵⁴ Ateş, "Kutub", s. 498-499.

mertebelerle aynı şekilde kullanılmakla birlikte farklı noktalara da değinilmiş, zengin bir içerik ortaya konularak ricâlû'l-gayb kültürüne büyük katkı sağlanmıştır.

Tasavvuf tarihinde ricâlû'l-gayb kavramı sûfilerin geneli tarafından kabul görmüştür. Ancak her mertebedeki ricâlin adları, sayıları ve buldukları yerler konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almakta, sûfilerin verdiği bilgilerde mutabakat görülmemektedir. Bu konuda ilk dönemden başlayarak bilgi bulunmaktadır. Hatta bu konuda müstakil eserler dahi yazılmıştır. Ancak ricâlû'l-gayb meselesini sistematik olarak işleyen ilk kişinin İbnü'l-Arabî olduğunu söyleyebiliriz. Ona göre ricâl; sayıları belli olan "ricâlû'l-aded" ve sayıları belli olmayan "ricâlû'l-merâtib" olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin bu sınıflandırması daha sonraki mutasavvıflar tarafından da esas alınmış, ricâlû'l-gayb ile ilgili meseleler İbnü'l-Arabî ekseninde ele alınmıştır. Ancak bu konuda müstakil bir eser yazan Ahmed Zerrûk, konuyla ilgili hiçbir çalışmada bulunmayan bilgilere yer vermiş, konuya daha önceki yaklaşımlardan farklılıklar gösteren açıklamalar getirerek oldukça özgün değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ahmed Zerrûk Tevbe Sûresi'nde geçen "tâibûn, âbidûn, hâmidûn, sâihûn, râkiûn, sâcidûn, el-âmirûne bi'l-ma'rûf, en-nâhûne ani'l-münker, el-hâfizûne li-hudûdillâh" zümrelerinin tasavvufî dokuz mertebeye işaret ettiğini belirtmiş ve bunlara aynı zamanda sırasıyla "nükabâ, nücebâ, efrâd, abdâl, melâmetiyye, evtâd, imâmân, hulefâ, kutub" da denildiğini ifade etmiştir. Ahmed Zerrûk her bir zümreyi; sayıları, isimleri, zikirleri, amelleri, tasavvuf anlayışları, esmâ tecellileri ve makamları çerçevesinde izah ederek konuyu sistematik bir şekilde ele almış, nihayetinde tasarrufa erişen amel odaklı bir ricâlû'l-gayb anlayışı ortaya koymuştur. Şeyh Zerrûk'un amel esaslı ricâlû'l-gayb yorumunun kendisinden sonraki Bursevî, Gümüşhânevî gibi mutasavvıfları büyük ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz.

Ricâlû'l-gayb meselesini detaylı bir şekilde işleyen İbnü'l-Arabî ise bahsi geçen zümreleri farklı iki kısma ayırarak hem sayıları hem de özellikleri konusunda muhtelif bilgiler vermiştir. Birinci grupta yer alan zümreleri sayıları belli olmayan "ricâlû'l-merâtib" içinde zikretmiş; ikinci gruptakileri ise sayıları belli olan "ricâlû'l-aded" içinde sınıflandırmıştır. Şeyh Zerrûk ise bu zümreleri dokuzlu tasavvuf tertibi içinde zikrederek aynı zümreye her iki ismin de verildiğini söylemiştir. Her iki müellifin hemfikir olduğu hususlar bulunmakla

birlikte farklılık arz eden değerlendirmeleri de mevcuttur. Eserlerinde verdiği bilgilerden hareketle İbnü'l-Arabî'nin ricâlü'l-gayb hakkındaki görüşlerinin tasarruf odaklı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tasarrufun amelden hâli olduğunu söylemek, onu anlamaktan uzak bir yaklaşım olur. Çünkü İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde belirtilen amelleri yerine getiren kişi, ancak o menzile erişebilmekte ve bunun sonucu olarak Hak, kuluna tasarruf sorumluluğu yüklemektedir.

Eserin tamamında aşamalı bir usûl izleyen Ahmed Zerrûk ise makamın gerekliliklerini yerine getirme, ma'rûfla iş görme, münkerden uzak durma ve tevhidin hakikatine erme noktasında amelî bir yaklaşım izlemiştir; sayılan bu hususları yerine getirdikten sonra ma'rûfu emretme, münkerden uzaklaştırma ve kutba velâyet etme noktasında tasarrufa dayalı açıklamalara yer vermiştir.

Bir kişinin velîlik mertebelerinde ulaşabileceği en yüksek makam, kutbudur. Kutbun ism-i manevîsi ise “Abdullah”, yani Hakk’ın kendisine bütün isimleriyle tecellî ettiği kuldur. Bu makam, Allah’a hakkıyla kul olduğu için sadece Hz. Peygamber’e (s) ve sünnetine uymakla ona mirasçı olanlara, kutba mahsustur. Bu anlamda âlemde en büyük velî olarak kabul edilen kutbun, manevî isminin “abdullah” olması, Ahmed Zerrûk’un kutubluk makamını “insan” makamı olarak addetmesi, onun ricâlü'l-gayb hiyerarşisinde “kul oldukça tevhidin hakikatine erişmek”; “tevhidde menzil aldıkça kul olmak”, biri diğeri içinde mündemiç bir hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddime*, İstanbul 2004, c. 1.
- Abdulfettâh Abdullah Bereke, “Hakîm et-Tirmizî”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 196-198.
- Abdülkâdir Geylânî, *Risaleler*, haz. Dilaver Gürer, İstanbul: İnsan yay., 2007.
- Abdürrezzâk Kâşânî, *Istîlâhâtü's-Süfîyye*, thk. Abdülâl Şâhin, Kahire 1992.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. El-Hindâvî, yay. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000, c. I.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, c. IV.
- Ali Fehmi Huşeym, *Ahmed Zerrûk ve Zerrûkiyye: Dirâse Hayât ve Fıkr ve Mezheb ve Tarîka*, Beyrut 2002.
- Ateş, Süleyman, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.
- “Kutub”, *DİA*, İstanbul 2002, cilt: 26, s. 498-499.
- Atlı, Ahmet, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Şuabü'l-İman, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Beyrut 2003.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetlik*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- "Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c. IX, sayı: 23, ("İbnü'l-Arabî" özel sayısı-II), s. 457-469.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kitâbü'n-Netîce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay, 1997, c. I.
- *Kitâbü'l-Hitâb*, yy., h. 1269.
- Çavuşoğlu, Raşit, "Şâh Velî Ayıntâbî'nin el-Kevâkibü'l-Muzî'e fi't-Tarîkati'l-Muhammediyye Adlı Risâlesi ve Tahlili: Üç Hadis Üç Hakikat", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2017, cilt: 21, sayı: 1, s. 355-392.
- Çağrı, Mustafa, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11, s. 138-141.
- Çelebi, İlyas, "Gayb", *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, s. 404-409.
- Çift, Salih, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, y.y., Dârü'd-Deyan.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Cidde 2011, c. 5.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddîn, *Câmiü'l-Usûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Celal Ökten Koleksiyonu, Demirbaş no: 000227, vr. 7.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan yay., 1999.
- Hakîm Tirmizî, *Kitâbü Hatmi'l-Evliyâ*, thd. Muhammed Abdurrahmân eş-Şâgûl, Kahire 2013.
- Haksever, Ahmed Cahid, *15. Yüzyıl Bir Türk Süfisi: Yakub-ı Çerhî*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, c. III.
- Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1996.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1419/1999.
- İdiz, Ferzende, "Gümüşhânevî'nin Câmiü'l-Usûl'ün de Ricâlü'l-Gayb Meselesi", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane), 2014.
- İmam Rabbânî, *Mektûbât*, trc. H. Hilmi Işık, İstanbul 1979.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Beyrut 1409.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra yay., 2012.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, tsh. Ahmed Şemseddîn, Beyrut 2011, c. 3 (trc. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014).

- *et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fî Islâh-ı Memleketi'l-İnsâniyye*, trc. ve şrh. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı, İstanbul 1992.
- *Kitabu Istılahı's-Sûfiyye (Resailü İbni'l-Arabî, c. II içinde)*, Haydarabad: Dairatü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1948.
- *Hilyetü'l-Abdâl (Resailü İbni'l-Arabî, c. II içinde)*, Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, , 1367/1948.
- İbn Haldun, Abdurrahman, *Mukaddime*, İstanbul 2004, c. 1.
- Kandemir, M. Yaşar, “Cevâmiu'l-Kelim”, *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 440.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-İşârât Tefsîr Sûfî Kâmil li'l-Kurâni'l-Kerîm*, thk. İbrâhim Besyûnî, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 2000, 3. baskı, c. 2.
- *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tkd. Nevâf el-Cerrâh, Beyrut 2001.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, thk. Mahmud İbrahim-Muhammed er-Rıdvânî, Kahire 2001, c. 1.
- Ögke, Ahmet, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb -İbn Arabî'nin Görüşleri-”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, sayı: 5, s. 161-201.
- Selvi, Dilaver, “Sûfîlerin Ricâlü'l-Gayb Tanımı, Taksimi ve Buna Dayanak Yaptıkları Hadisler”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2013, c. XIV, sayı: 32, s. 111-137.
- Sülemî, Ebû Abdırrahmân, “Risâletü'l-Melâmetiyye”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, haz. Ebu'l-Alâ Afîfî, Kahire 1942, c. 6.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi, Kahire 1994.
- Uğur, Selim, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb Anlayışı - İbn Âbidîn Örneği-*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018.
- Uludağ, Süleyman, “Ricâlü'l-Gayb”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 81-83.
- “Ricâlullah”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 80-81.
- , “Abdâl”, *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 59-61.
- Ulupınar, Hamide, *Ahmet Zerrûk Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Gelenek yay., 2017.
- Yıldırım, Ahmet, “Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 4, s. 117-147.
- Zerrûk, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Burnusî el-Fâsî, *el-Ucâle*, thk. Mustafâ La-Gafirî, Merakeş 2013.